

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 3 / Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2025, pp./ss. 1-28.

Tarihsel Süreç ve Kavramsal Etkileşim Bağlamında Olgu-Değer Dikotomisi ve Pozitivist Düşünce Arasındaki İlişki

*The Relationship Between Fact-Value Dichotomy and Positivist Thought in the Context of
Historical Process and Conceptual Interaction*

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
13.05.2025

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.06.2025

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2025

Dorlion Journal

Abdülkadir CANSIZ

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi
Anabilim Dalı,
Ankara, TÜRKİYE.

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı,
Ankara, TÜRKİYE.

Öz

Sosyoloji bilimi, sosyal bilimler arasında bilimsel bağımsızlığını en son kazanan bilimlerden biridir. İlk insandan günümüze, sosyal problemlerin ve hadiselerin var olageldiğini söylemek yanlış olmaz. Bu gerçeklik bize sosyal hadiseler üzerine mantık yürütmenin neredeyse insanlık tarihiyle aynı zamana dayandığını düşündürmektedir. Sosyoloji, insanı ve insan ilişkilerini inceleme ve araştırma konusu olarak seçmiştir. Bu özelliğinin yanında, konu ve muhtevası gereği tarihin ilk çağlarına kadar uzanan problem ve tartışmalar, bilimsel araştırma ve inceleme yöntemlerine sahiptir. Bu durum sosyolojinin konu olarak sınırsız problem çeşitliliğini de barındırmaktadır. Sosyologlardan bazıları güncel problemleri incelerken, bazıları ise daha eski toplumsal problemler üzerine durmayı tercih etmiştir. Sosyolojik problemlerden çok azı tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve bilim dünyasında diğer sosyolojik konulara nazaran oldukça fazla ilgi odağı haline gelmiştir. Olgu-değer dikotomisi bilimsel bilginin doğruluğu, kesinliği ve değişmezliği durumu karşısında bilim dünyasında dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ender sosyolojik konulardan bir tanesidir. Aydınlanma çağı ve pozitivist bakış açısının bilim dünyasında yükselmesi geleneksel bilim anlayışı (değer) temelli bakış açısını, modern ve rasyonel bilim anlayışına (olgu) temelli yaklaşıma doğru değiştirmeye başlamış ve devamında olgusal/nesnel gerçekliğin sosyolojik araştırmalarda da temel kabulle ele alınması konusunda sosyal bilimler gündemini etkisi altına alarak şekillendirmiştir. Bu çalışma, olgu-değer dikotomisinin felsefi ve tarihsel arkaplanına bir ışık tutarak dikotomi tarihinde öncü filozofların olgu ve değer konusuna bakış açılarını gözler önüne sermeyi, “olgu-değer” ve “değerden bağımsız sosyoloji” görüşü hakkında deytaylı inceleme yaparak açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Olgu, Değer, Dikotomi, Aydınlanma Çağı, Pozitivist Yaklaşım, Değerden Bağımsız Sosyoloji.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Cansız, Abdülkadir – Çapcıoğlu, İhsan. “Tarihsel Süreç ve Kavramsal Etkileşim Bağlamında Olgu-Değer Dikotomisi ve Pozitivist Düşünce Arasındaki İlişki”. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 3/1 (Haziran 2025), 1-28. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15733659>

CC BY-NC 4.0 DEED

SCREENED BY

iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

Abstract

Sociology is one of the disciplines within the social sciences that gained its scientific independence relatively late. It would not be incorrect to say that social problems and phenomena have existed since the dawn of humanity. This situation logically leads us to accept that thinking about social phenomena dates back almost as far as human history itself. Sociology has chosen to study and investigate humans and human relationships as its primary subject. Alongside this characteristic, due to its subject matter and content, it has brought with it an unlimited diversity of sociological problems, rooted in issues and debates dating back to the earliest periods of history, which it examines using scientific research methods. Some of these topics focus on contemporary issues, while others prefer to delve into older societal problems. Certain sociological issues have managed to attract attention in every era of history and have become a significant focus of interest in the scientific world compared to others. The fact-value dichotomy has succeeded in drawing attention in the scientific world regarding the accuracy, certainty, and immutability of scientific knowledge. The rise of the Enlightenment era and the positivist perspective in the scientific world began to shift the traditional science understanding (value-based) toward a modern and rational science approach (fact-based), subsequently shaping the agenda of the social sciences by emphasizing the importance of factual/objective reality in sociological research. This study aims to shed light on the philosophical and historical hinterland of the fact/value dichotomy, to reveal the perspectives of the leading philosophers on the subject of fact and value in the history of the dichotomy, and to explain by making a detailed examination the view of “fact/value” and “value-free sociology”.

Keywords: Sociology of Religion, Fact, Value, Dichotomy, Age of Enlightenment, Positivist Approach, Value-Free Sociology.

1. GİRİŞ

“Filozoflar olgu-değer konusunu antik çağlardan itibaren farklı açılardan yaklaşıp yorumlamışlardır.” Fakat 18.yy ve sonrasında değişen dünya ve farklılaşan düşünce sistemleri, bilimsel bilgiye ulaşmada bilginin güvenilirliğinin tartışılmaya başlanmasını beraberinde getirmiştir. Aydınlanma olarak adlandırılan pozitivist yaklaşımın revaç gösterdiği dönemlerde olgu-değer dikotomisi düşün dünyasında gündemi sarsmış ve ciddi tartışmalara konu olmuştur. Bazı düşünürler tarafından olgu-değer problemi ilk çağlardan başlatılmasına rağmen bazı düşürler tarafından ise düşün tarzlarının değişmesi ve farklı felsefi yaklaşımların entelektüel dünyaya etkisinden dolayı Aydınlanma Çağı ile başlatılması gerektiğini ifade eden bilim insanları da bulunmaktadır. Olgu-değer dikotomisi, 17. yy’da Descartesçı rasyonalizmden, akla duyulan şüphesiz güven ve düzenli dedüktif bilginin hâkimiyetinden; Bacon’ın ampirizmine geçilmesi ve 18.yy’ın “aydınlanmasının” aklı “a priori” olayların önüne yerleştirmeyen ama olguların içinden fikreden özne ile fikredilen objeyi yeniden yorumlayan yaklaşımı ön plana çıkarmaya başlamıştır. Kaynaklara bakıldığında, pozitivistin sıklıkla başvurulan formülasyonu, araştırmalarını olgulara, gerçeklere dayayan, fizikötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız ve yararsız gören; deneyi denetlenmeyen soruları sözde soru olarak niteleyen felsefe olarak tanımlanabilir. Bu tanımın Descartes ve okulunu dışlayan -rasyonalizm sonrası- bir aydınlanma geleneğinden yola çıktığı bilinmektedir.

Sosyal bilimlerde araştırma ve çalışma yapmak isteyenler sosyal gerçekliklere ulaşma ve değerlendirmelerde bilimselliği muhafaza edebilme adına önemli sorular sorarak kesin, net ve evrensel bilgiye ulaşmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede farklı çıkış yolları arayan düşünürler

bilimselliğin temel sorularıyla konuyu tartışmaya başlamışlardır. Bunlar değer hükümleriyle, tabii (doğal) veya tabiatüstü tasvir edici olgusal önermeler arasındaki ilişkinin mantıkî statüsü nedir? Bu iki tür önermeler arasında, geçerli mantıkî bir çıkarım mümkün müdür? Mümkünse, nasıl mümkündür? Mümkün değilse niçin mümkün değildir? Bunlar felsefe temelli sorular olmasına rağmen sosyal konularda araştırma yapan birçok sosyolog tarafından merak edilen sorulardır. Olgu-değer ikilemi bilimsel bilgide nesnellik (olgusalılık), eleştiri ve uygulama konuları ile yakından ilgilidir. “*Tamamen değer yansız olguların var olup olmaması, sosyal bilimlerin temel konusudur.*” Kavramsal olarak değer, estetik yargılar aracılığıyla basit tercihlerden en üst ahlâkî ve siyasî tercihlere kadar geniş bir perspektife yayılır. *Kirazları elmalara tercih ederim* bir tercihtir ve içinde değer barındırır. Bu düşünce toplumsal anlamda zevkler ve renkler tartışılmaz vecizesinde ifadesini bulmuştur. Değerlerin olgusal dünyada karşılığı bulunmayan fakat sosyal ve kültürel boyutta temsiliyeti bulunan güçlü bir duygusal yanı vardır. Birey; dinî, ahlâkî ve ideolojik değerlere tutkulu bir şekilde önem atfeder.¹ İlk çağ filozofları değer kavramını soyut ve somut olmak üzere iki farklı anlamda kullanmışlardır. Soyut anlamda; iyi, güzel, doğru gibi kavramlarla anlamlandırılmaya çalışılırken; somut anlamda, her türlü deskriptif yüklemle zıt olarak her çeşit lehte ve aleyhte tutum bildiren tenkit cümleleri içeren yüklemlemlerle kullandıkları anlaşılmaktadır. Böyle bir yaklaşımda değer kavramı, varoluş ve olgu ile zıt anlamda kullanılmaktadır. Filozoflara göre değer; tecrübî verilerden elde edilen zihnî bir soyutlama değildir, doğrudan doğruya anlamını kendi içinde taşıyan bir anlam atfetmedir. Bazı düşünürlere göre değerler; apriori bir sezgiyle suje tarafından kavranabilen, kendi kendine karakterli ideal objeler veya müstakil özler yani metafizik yapılar olarak.” tanımlanmaktadır.²

Değerlerin yapısının belirlenmesi, değerler konusunun en önemli sorunlarından biridir. Bu sorun değerlerin nesnel mi, öznel mi yoksa farklı türden bir yapıda mı oldukları sorunudur. Değer kavramının sadece sosyolojik değil, kişisel boyutu da içinde barındırmakta olduğu göz önünde bulundurulursa değer kavramının öznel anlamlarıyla da farklı özelliklerden dolayı dikkate alınması gerekmektedir. Değerin gerçekliğe öznen kaynaklanan bir atıf olduğunu iddia edenlerin zıttı olarak; olgunun, insanî değerlerden ayrı olmadığını, varlığın bizzat kendisinin değer barındırdığını ve bu bağlamda varlık hiyerarşisine asimetrik olarak değer hiyerarşisi bulunduğunu dile getiren düşünürler de bulunmaktadır. Bu düşünürler arasında fikrî farklılıklar ve düşünce çatışması bulunacağı anlaşılmaktadır.³ Bu farklı bakış açılarının kavramsal kargaşaya sebep olmasından dolayı⁴ modern epistemolojik anlayış, değerler alanındaki evrensellik kabulünü imkânsızlaştırmış ve bir açıdan değerler rölativizminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

¹ Chris Jenks, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, ed. İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 80.

² Recep Kılıç, “Olgu ve Değer Problemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 359-360.

³ Hasan Hüseyin Bircan, “Felsefede Değerler Problemi”, *Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 20.

⁴ Doğan Özlem, “Değerler Sorununda Nesnecilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri Kitabı* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 238-239.

Değerler sosyolojisi, sosyoloji biliminde ayrı bir branş oluşturmuştur. Bu bağlamda Değerler sosyolojisine en yakın komşu-bilimin, Din Sosyolojisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵ Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ilk çağ filozofları ve sofistlerin olgu ve değer kavramına yaklaşımları incelenmiştir. Aydınlanma Çağı düşüncesinin olgu-değer dikotomisi üzerinde literatür taraması ve düşünce farklılıklarından yola çıkarak aydınlanma düşünürlerinin yaklaşımlarını kronolojik bir yaklaşımla incelenmiştir. İkinci bölümde ise olgu-değer dikotomisinin modern düşüncenin temellerini inşa eden yaklaşımlar ve modern sosyolojinin önemli isimlerinden Durkheim'ın *sosyal olgu ve değer ilişkisi* ile Max Weber'in *değerden bağımsız sosyoloji* yaklaşımı üzerine geliştirdikleri düşüncelere yer verilmiştir. Bu bölüm, konuyla alakalı farklı yaklaşımları olgu-değer dikotomisi üzerinden inceleme kabiliyetini arttıracak analizler içermektedir. Bu çalışma; sosyal bilimler, özellikle de din sosyolojisi alanında çalışma yapan araştırmacılara olgu-değer dikotomisi hakkında bilgi sağlamayı hedeflenmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma kaynak taraması ve doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. OLGU-DEĞER DİKOTOMİSİNİN FELSEFİ TEMELLERİ

2.1. İlk Çağ Filozoflarının Yaklaşımları

Antik Yunanda olgu-değer problemi “theoria-historia” kelimelerinden türetilmiştir. Bu, dönemin filozofları tarafından anlaşılır kılınmaya çalışılan evren ve bilgi anlayışında açıkça görülmektedir. Temel nedenlerin sabit, daim ve istikrarlı olanın varlık bilgisine, ancak mutlak doğru olarak kabul edilen rasyonel düşünme faaliyetleriyle ulaşılabileceği inancı “theoria” olarak adlandırılmaktadır. “Historia” ise Greklerde, gelip geçici olayların düzensiz, rastlantısal niteliklerine dikkatleri çekmek için kullanılmıştır.⁶ Historia, daha çok sosyal kaynaklı olaylarla ilgilidir. Toplumsal olan ise doğa olaylarının zıddına birey tarafından şekillendirilip inşa edilen, kuralları insan tarafından konulmuş olgular olarak değerlendirilmektedir. Felsefede değer ve değerler problemi *aksiyoloji*; varlık problemi, *ontoloji* ve bilgi problemi; *epistemoloji* ile birlikte, felsefenin temel problemlerini oluşturur. Bu problemler özellikle, pratik felsefenin her zaman temel sorunu olmuştur.⁷ Felsefenin sosyal olay ve olgulara temas eden konular üzerine düşünme ve yorumlama tekniğini sosyoloji olarak isimlendirirsek sosyal hadiselerin temelde felsefi problemler

⁵ Arif Korkmaz, “Değerler Sosyolojisi”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 51.

⁶ Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, 235-236.

⁷ Bircan, “Felsefede Değerler Problemi”, 12.

tarafından cevaplandırılmaya çalışıldığını ve pratik düşünce tarzıyla sosyoloji bilimi olarak bilimlerin hiyerarşisinde ayrı ve bağımsız bilimsel disiplin altında ayrıştığını görebiliriz.⁸

Olgu-değer konusunda ilk yazılı eserleri kaleme alan ve düşüncelerini açıklayanlar, Sofistler olmuştur. Onlara göre ilk olgu; “*Ne duyulara, ne zihne ait unsurdur; o ancak türlü türlü yorumlamaları yapan, birbiri ile çelişkili fikirlerin kaynağı olan, doğrunun da eğrinin de kendisinden çıktığı insandır.*” şeklinde yorumlanmışlardır. Sofistlerin bu tanımı olguyu insanın zihin dünyasında karşılığı bulunan insan ve zihinsel kavramları bütünleştiren indirgemeci bir yaklaşımın ürünü olarak düşünülebilir.⁹ Sofistler, aynı zamanda olgu-değer probleminde *olgu* lehine görüş bildiren ilk düşünürler olarak rölâivist ve değer eksenli yorumlarda bulunmuşlardır. Fakat Grek filozoflarının ünlü üç ismi: Sokrates, Platon ve Aristoteles sofistlerden farklı düşünmüş ve onlara tezat görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu üç düşünür, sofistlere muhalif olarak mutlakçı, tümelci ve rasyonalist yaklaşımın temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Özellikle Sokrates, ahlâkî yaşamı tümel doğrularla ilişkilendirerek ahlâkî, bilginin determinasyonu altına sokmuştur. Sokrates’in konuya bu kontekste yaklaşımı, sofistlerin epistemolojik ve ahlâkî rölâtivizmine tepki olarak geliştirdiği söylenebilir. Sokrates, *temel bilgi* olan gerçek bilginin, *iyinin* de kaynağı olduğunu söylemektedir. O, bilgisel doğruluğu, ahlâkî doğrulukla imtizaç ettirmek suretiyle doğru bilgiyi tümel değerlerin varlığının değişmez şartı haline getirmiştir. Sokrates’te evrendeki gerçeklikle aklî yaklaşımı imtizaç ettirerek düşünmek doğru bilgi *episteme*’dir, bu bilgi varlığın bireyden bağımsız, nesnel ve gerçekliğe en yakın bilgisi olarak tanımlanmaktadır. Sokrates’in yukardaki görüşleri göz önünde bulundurulduğunda bilgi ve değer konusuna yaklaşımda nesnelciliğin, probleme bütüncül yaklaşımın ve evrenselci tutumun ilk temsilcisi olarak kabul edilebilir.¹⁰

İlkçağ düşünürlerinde -bugün kullandığımız anlamda- *değer* (value) terimine rastlanmamasına rağmen felsefi bir problem olarak değer kavramının problematik bir tartışma konusu olmasının Sofistler ve Sokrates’e kadar dayandığını ifade etmiştik. Değer kavramını günümüz olgu-değer dikotomisi çerçevesinde ele alan ve bilimsel araştırmalarda nasıl olması gerektiği hakkında görüş bildiren ve bu konuya dikkatleri çekerek felsefi sahaya dahil eden ilk filozof Platon’dur. Platon: Aşk’ı, Symposium’da; fazilet’i, Menon’da; ahlâkî değeri, Küçük Hippias ve Kritas’da; dostluk kavramını, Lysis’de; kahramanlık ve cesareti, Lakhes’de; güzelliği de Phaidros’da incelemektedir. Timaios adlı eserinde bütün değerleri manevi bir atmosferde birleştirmeye çalışır. Parmenides gibi diyaloglarında fikirleri ve değer sorununu ele aldığı bilinmektedir. Platon’dan sonra onun etkisinde kalan düşünürler, değer problemini ahlâkî kavramlar ekseninde tartışmaya başlamışlardır. Değer kavramları toplumsal kabul görmüş ahlâkî yaklaşımlar üzerinden bireylerin o kavramlara yüklediği iyi, kötü; doğru, yanlış; kemalat, saygı, sevgi, muhabbet, fedakarlık gibi değişik ifadelerle tartışmalara konu olmuştur.

⁸ Zeki Arslantürk - M.Tayfun Amman, *Sosyoloji; Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 23.

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 9.

¹⁰ Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölâtivizm Tartışması Üzerine”, 250.

Platon'un ünlü öğrencisi Aristoteles'in değer kavramına bakışı hocasının bu kavrama yaklaşımıyla temelde aynıdır. Aristoteles iyiyi, *varlık değerle doğmuştur* düşüncesinden kaynaklanan, evrenin teleolojik intizamının temel özelliği olarak görür. Aristoteles *değer'i*, varlıkla imtizaç ettirerek mevcut bir şey olarak tanımlar. Aristoteles, değer kavramına; ilahî, manevî, canlı, cansız varlık basamaklarına dâhil ederek varlık kategorizasyonuna paralel olan *en yüksek değer, en yüksek iyi* olarak anlamakta ve öğretilerinde bu şekilde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu onun fikir dünyasına Platon gibi mutlakçı olmasa da *nesnel* bir değer anlayışına sahip olduğunun tezahürü olarak kabul edilmektedir. Teleolojik bakışın hâkim olduğu Aristoteles felsefesinde, *evrendeki devinim, potansiyel durumdan güncel duruma bir hedef doğrultusunda geçme* olarak açıklanır. İnsan, potansiyelini ancak değerlerin tecessüm ettiği ahlâk vasıtasıyla gerçekleştirebilir ve insan formunun gerçekleşmesini sağlar. Sadece, bu amaç doğrultusunda erdemli ve ahlâkî bir yaşantıya sahip insan, mutluluğu kazanır. Böylelikle diğer filozoflarla aynı düzlemde irdeleyen Aristoteles de metafiziği mistik kavramlarla açıklamaya çalışmaktadır. Aristoteles, mutluluğu erdemle; erdemi, değerle; değeri, olgusal nesnellikle müsavi kılmaya çalışmıştır.¹¹ Aristoteles'in yaklaşımında hakikat, nesnel olguların akla yatkınlığıyla tanımlanmaktadır.¹² Aristoteles'te *olgu* ve *değer* arasında birtakım ara kavramları şekillendirebilecek terimlere müracaat edilir. Bunlar bireyin kendi öz varlığından çıkan ve iradesiyle yüzleşerek farkına vardığı şeylerdir. İstemek, ihtiyaç hissetmek, arzulamak, zevk almak, mutlu olmak, sağlıklı kalmak gibi değer yüklü kavramlar bunlardan bazılarını oluşturur. Aristoteles'te olgu'dan değer'e *isteme* ile geçilir ve akabinde şekillenir. *Olgusal kıyaslar, uygundur veya memnun eder gibi öznel kavramları barındıran bir öncülle başlar.*¹³

2.2. Aydınlanma Çağı ve Değer Yaklaşımının Zayıflaması

Temel dinamikleri klasik felsefeden farklılaşan ve rönesans döneminde başladığı kabul edilen Aydınlanma Çağının etkisiyle yükselen modern zamanlarda, metafiziğin felsefe sahasındaki iktidarı tartışılmış ve yerini epistemolojik yaklaşım almaya başlamıştır. Takip eden süreçte empirizm, mutlak hâkimiyetini ilan etmiştir. Aydınlanma döneminde modern filozofların geliştirdiği düşüncelerin etkisiyle değerlerin kökleri ve temellerinin metafizik unsurlarla şekillendiğini savunan yaklaşımlar şiddetle eleştirilmiştir. Aydınlanma döneminin düşünce dünyasını ve sosyal hayatı ilgilendiren en önemli değişim, insan hayatında ilahi güç ve varlığın ve bu varlıktan geldiğine inanılan ilahi kurumların sarf-ı nazar edilmesi olmuştur. *Tanrı ve metafizik unsurlar hayatın tüm bileşenlerinden izâle edilerek, yerine aklın ikâmesini savunan hümanist yaklaşımın hâkim olmaya başlaması aydınlanma çağının beşerî düşünce dünyasındaki en önemli tesiri* olarak kabul edilir. Aydınlanma çağındaki bu düşünce değişimi ampirik ve matematiksel kanıtlama teknikleri, mantıksal ve nesnel akıl yürütme, modern rasyonalist düşüncenin temelini oluşturmuştur.¹⁴ Bu dönemde olgu'dan, değer'e ya da olgusal akıl

¹¹ Kılıç, "Olgu ve Değer Problemi", 28.

¹² Özlem, "Değerler Sorununda Nesnellilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", 238.

¹³ Kılıç, "Olgu ve Değer Problemi", 23.

¹⁴ Sabri Büyükdüvenci, "Postmodern Anlayışta Ahlâk Sorunu", *Felsefe Dünyası Dergisi* 23/1 (1997), 42.

yürütmelerden, değer anlamı taşıyan önermelere geçilemeyeceği düşüncesi gelişmiştir. 16. ve 17. yy'dan itibaren felsefi temelli *olgu-değer* ayırımı artık bu yeni yaklaşım çerçevesinde düşünce sistemine girmiştir. Bu yaklaşımdan sonra modern düşünürler tarafından *değer*, şey ve objelere insanın bireysel olarak şahsî ve derunî benliğinden getirdiği, kişiden kişiye değişip farklılaşan, nesnel gerçekliği bulunmayan, bireysel tanımlama olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.¹⁵

Modern bilim metodolojisinin öncülerinden Francis Bacon (1561-1626), kitleleri düşünce pratiğiyle şekillendiren hâkim skolastik zihniyetin hegemonyasına şiddetle karşı çıkmıştır. Skolastik düşünceyi savunan kilise hocalarının aksine, tümevarımsal gözlem ve deneysel yaklaşımı bilimsel yöntem olarak kabul etmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Bacon'a göre insan, başarı ve imkânlarını genişletmek için, dış dünyaya egemen olmak zorundadır. Bu bağlamda bilimsel ilerlemenin nasıl gerçekleşeceği üzerine düşünen Bacon, çalışmalarında ortaya çıkan fiziki dünyanın değişmez ve istikrarlı olması onu *olgusal* kavramlara yönlendirmiş ve insanın *doğaya* olan hâkimiyetini güçlendirecek modern bir bilimsel yaklaşımla gerçekleştirilebileceği düşüncesini geliştirmiştir. Bunun için geleneksellikten kopamayanların takındığı mutaassıp tutumların bilimsel çalışmalar ve deliller altında yok edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Bacon, spekülatif, kişiden kişiye değişen ve nesnel olarak ispatlanamayan fikirler yerine, Amerika'nın keşfiyle başlatılan gelişmelerin, yeni bir akıl yürütme sistemi ve gerçekliği tasvir etmede tartışma kabul etmeyecek bir bilimsel yaklaşımla tamamlanması gerektiğini iddia eder.¹⁶

Bacon'dan sonra aynı düşünce tarzı ve sistematigi ile ilgilenen ve bilimsel araştırmaların olgu-değer boyutu üzerine kafa yoran bir diğer filozof Leibniz (1646-1716)'dir. Leibniz'in tabiat bilimleri mantığından yola çıkarak geliştirdiği *yeterli sebep* (kâfi sebep)'i akıl prensibi olduğu kadar, olgu prensibi sayması Aristoteles'te başlayan tabiatçılık görüşünü tamamlayan bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Leibniz'e göre akıl düzeni ile eşya düzeni arasında tam bir uygunluk (conformation) vardır. Leibniz'in yeterli sebep kavramı, tabiatın birbirine sebep-sonuç ilişkisi ile bağlı kesin ve belirlilikten ibaret olduğu, tabiatta (Epikür'ün zannettiği gibi) asla tesadüfî olmadığı, bir şeyin sebebi varsa sürekliliğini de kendi iç dinamiklerinde barındırdığını belirtmiştir.¹⁷ Bu yaklaşım, bilimsellikte sürekliliği sağlayan ana unsur üzerine çalışıldığında bir şeyin kesin olarak bilinebilmesi, bilimsel çalışma ve değerlendirmelerle anlaşılabilceği düşüncesini beraberinde getirmiştir.

Descartescı bir çizgiyi takip eden Aydınlanma filozofları seküler yaklaşımlarıyla modern bilim çalışmalarını derinden etkilemiştir. Bu filozofların en dikkat çeken i İmanuel Kant'tır. Hume ve Rousseau'dan etkilenen Kant (1724-1804), özne merkezli felsefeyi düşünceleriyle zirveye çıkarmış bir filozof olduğu söylenebilir.¹⁸ Kant'ta olguyla, değer;

¹⁵ Kılıç, "Olgu ve Değer Problemi", 29.

¹⁶ Abdülkadir Çüçen, "Modern Bilimin Öncüleri: Francis Bacon", *Felsefe Dünyası Dergisi* 18/1 (1995), 23.

¹⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Mars T. ve S.A.Ş Matbaası, 1958), 88'e göre.

¹⁸ Doğan Özlem, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, ed. Yasin Sofuoğlu (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2017), 37.

olanla olması gereken yaklaşımı, *teorik akıl-pratik akıl* yaklaşımıyla birleştirilerek kavramsal açıdan zenginlik içermektedir. Kant, etik duruşu ve bundan kaynaklanan değer anlayışına mesafeli yaklaşmaktadır. Birey eylemlerinde psişik, yani duygusal düşüncelerden kaynaklanan değerlerin karşısında durur. Onun değer kavramı nesnel ve doğa yasalarındaki gibi ahlak yasalarının şekillendirmesini gerektiğini düşünür, değer terimini, sadece insanın insaniyet bakımından niteliğini belirtmek için kullanır. Neticede Kant, insanın değer ve duygusal yaklaşımının neredeyse tamamını görmezden gelmektedir. İnsan yaşamını duygu ve değer ekseninde tartışmayarak insanın *rasyonel* buyruklara göre yönlendirilmesini amaçlayan etik ve rasyonel bilgi dünyası geliştirmeye çalışmıştır. Kant, Aydınlanmanın felsefi temellerinin inşa edilmesinde önemli bir yere sahiptir. Ünlü eleştirilerinden birinde epistemoloji üzerinden metafiziğe odaklanmış ve epistemolojinin metafizik bilgiden daha üstün olduğunu iddia ederek epistemolojik, bilimsel (kendi kavramsal dünyasında olgusal) bilginin üstünlüğünü ispat etmeye çalışmıştır. Kant'ın felsefesi, bilimi, teokratik ve skolastik düşüncenin kontrolünden çıkararak, aklın saf sınırları içerisine yerleştirme çabasıdır. Kant'a göre meşru bilgi, doğuştan gelen, zaman-mekân bağlamıyla ilişkili olup, düşünselliği sağlayan unsurlardan oluşmaktadır. Bu bilgilerin saf akıl tarafından deneyimle, nesnel varlık ve tecrübe edilebilirliğini özünde barındıran, tecrübelerle dayanan, nesnellikle ciddi bağamları olan somut gerçekliklerle gözlemlenebileceğini savunmaktadır. Kant'ın bilim dünyasına bilgiyi elde etme ve üretme sürecinde materyalist bir yaklaşım sergilemesini takip eden süreç pozitivist yaklaşımın temellerini oluşturmuş ve bilimsel bilginin olgusal boyut taşıması gerektiği anlayışı fikirlerinin popüleritesini artırmıştır. Hume'dan sonra *pek çok filozofun ilgilendiği olgusal önermeler ile değer yüklü önermeler arasındaki ilişki tartışması*, en temel dikotomiler arasındaki yerini almıştır. Kant'ın ortaya atmış olduğu epistemolojik yaklaşımla bilimsel bilgi üretme sürecinde üç farklı sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlar: Olgudan değeri çıkarmanın imkânsız olduğunu savunan yaklaşım; olgudan değeri çıkarmanın mantiken mümkünâtı; olgu'dan değer'e geçilebileceğini savunan yaklaşım. Bu son yaklaşım, olgu-değer konusunun daha çok dil felsefesinin problemi olduğunu ileri sürerek konuyu ahlâk felsefesinden uzaklaştıran yaklaşımdır.¹⁹

Olgulara dayalı araştırmayı destekleyen fizikötesi açıklamaları gözardı etmenin, Bacon, Hume ve Kant'a ait bir düşünce sistemi olduğu söylenebilir. Marx, Saint-Simon, Comte ve Durkheim'ın da aynı düşünceleri paylaştıkları ve çalışmalarında bu hususa özen göstererek bilimsel konulara yaklaştıkları anlaşılmaktadır.²⁰ Aydınlanma düşünürleri sosyal olaylara, olgu merkezli yaklaşmakta ve bu tutum Comte'u pozitivist bir düşünceye sevk etmektedir. Bu da sosyal olaylarda olgusal tutumu kuramlaştırma ihtiyacını beraberinde getirerek olguların evrensel önerme ve yasalara bağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı Comte'un

¹⁹ Kılıç, "Olgu ve Değer Problemi", 30-32.

²⁰ Cüneyt Ozansoy, "Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 01/1 (1998), 40.

dikotomik yaklaşımı olgu yanlısı bir tutum sergilediği tartışmasız gerçektir.²¹ Comte'un bu yaklaşımından dolayıdır ki olgu/olgusallık, pozitivist sosyolojide, bütünsellikten soyutlanarak tikelleştirilmiştir.²²

Değer kavramı konusunda tereddütle davranan filozofların çoğuna göre aklın ilkeleri bizim için mevcut uyarıcılarımız duyular dünyasından elde ettiğimiz görünüş ve fenomenlerden oluşmaktadır. Bunun dışında nesnel şeylerin özünün hakiki bilgisi (idea), bizim aklımızla elde edemediğimiz için bilinebilirliği bireyin gerçeklik algısını flulaştırır ve bireyi gerçekliği idrakinde sorunlar meydana getirir. Tanrı, ruh, ahiret, idea ve nesnenin bilgisi ise transandantal aklın üzerinde düşünme gerçekleştirebileceği bir varsayımlardır. Akıl, metafizik kavramlar hakkında düşünmeye çalıştığında antinomiler, paradokslar üretir. Bundan dolayıdır ki varlık alanının bilgisini elde etmek imkânsız elde etmeye çalışmak kadar zor olacaktır. Bu mantıksal analiz neticesinde Kant, kendinden önceki filozofların bilimsel bilgiye ulaşma konusunda yapmış oldukları zihinsel analizlerin sistematikindeki temel noktalardaki boşlukları ortaya çıkararak onların metafizik temellere dayanan fikirlerini olanaksız kılmaya çalışmıştır.²³ Weber, Kant'ın -kavramsal analizler yaparken- sebep-sonuç ilişkisi içerisinde çalışmasından etkilenmiş ve onun Kant'çı gelenek içerisinde düşünce mantığını geliştirdiğini belirtmiştir.

Değer kavramı hakkındaki ifadelerinde, nesneler kendilerinde önceden olmayan özelliklerin öznenin bilgi, anlayış ve duygusal tecrübe ve anlamlandırma formatı nispetinde yine özne tarafından nesnel olmayan -şahsî- anlamların atfedilmesi olarak tanımlanmaktadır.²⁴ Değerler, nesnelere özne tarafından eklenir ve birey merkezli nitelikler barındırır. Değerlerin, öznenin ayrı -müstakil- varlığından bahsetmek mümkün değildir. Onlar kendi başına anlamsal kavram bütünlüğü barındırmaz. Değerler dünyasında ne bireysel ne de toplumsal olarak, süjenin eylemlerinin mevcut gerçeklik hakkında merkeze alınarak tanımlanabileceği evrensel bir ilke bulunmamaktadır. Değerler alanında teorik ve gerçeğe tam manasıyla ilintili bir olgudan bahsedilemez.²⁵ Değerler, olgu durumlarıyla değil, bireylerin kendi şahsî dünyalarından bakıldığında olan/olması gereken duygu ve düşüncelerin yorumlanmasıyla elde edilmektedir. Kesin doğrunun ne olduğu hakkında topyekûn bir anlayış geliştirilemez. Değerler, bireysel olarak değiştiği gibi toplumsal olarak da değişkenlik göstermektedir. Örneğin dürüstlük ve saygı her kültürde ortak kabul görmekteyse de Batı Avrupa'da bu kavramlar farklı formlarda tezahür ederken aynı derğer kavramları Ortadoğu'da çok daha farklı ve ifade şekilleri bakımından ayrılmaktadır. Aynı şekilde birey ve toplumun kendi anlayışı ve dünya görüşü kültürel etkenler tarafından şekillenen farklı farklı

²¹ Tom Bottomore - Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, ed. Mete Tunçay - Uğur Aydın (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2019), 276-277.

²² Bekir Balkız, "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi", *Sosyoloji Dergisi* 12-13/1 (2004), 149.

²³ George Ritzer - Jeffery Stepnisky, *Modern Sosyoloji Kuramları*, ed. Himmet Hülür (Ankara: De Ki Basım Yayın, 2018), 35.

²⁴ Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznecilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", 283.

²⁵ Abdullah Ünlüsoy, "İnsan Bilimlerinde Olgu-Değer Ayrımının Meydana Getirdiği Problemler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 236.

medenlerden dolayı kendi içinde ve kendine özgün değer, algılama ve üretme kapasitesine sahiptir.

3. OLGU-DEĞER DİKOTOMİSİNE MODERN YAKLAŞIMLAR

Değer ve değerler problemi; varlık problemi (aksiyoloji), ontoloji ve bilgi problemi (epistemoloji) ile birlikte, felsefenin en temel üç problemidir. Bunların tüm çağlarda felsefenin temel problemini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.²⁶ Olgu ve değer kavramları birden çok ve farklı anlam ihtiva etmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre *olgu*: “Birtakım olayların dayandığı sebep veya bu sebeplerin yol açtığı sonuç, vakıa ve varlığı deneyle kanıtlanmış şey” olarak tanımlanmaktadır.

Olgu-değer dikotomisi, sosyal bilimlerin metodolojik, teorik ve ahlâkî uygulamalarının her aşamasında nesnellik ve bağlılık konuları ile ilişkilidir. Aynı zamanda olgu-değer arasındaki ilişki, felsefe tarihinin en eski metafizik metinlerine dayanan önemli ayrım ve tartışma konularından biridir.²⁷ Sosyolojinin ilgi alanına giren sosyal olgular, karmaşık ve kendine özgü olduğu için sosyoloji olgu konusunda yeni yaklaşımlar geliştirmek mecburiyetinde kalmıştır.²⁸ Olgu-değer ikilemi (problemi), sosyal bilimlerde temel dikotomilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dikotominin temelleri bilimsel bilginin aydınlanma felsefesinden beslenmeye başladığı tarihe kadar götürülebilir. Bilimsel bilgiye ulaşmada olgu ve değer kavramlarının önceliği tartışması hala popülerliğini devam ettirmektedir. Olgu ve değer üzerine yapılan tartışmalarda; olguya değer karıştırmak nesnel araştırmanın amaçları açısından zararlı olduğu gibi; bir kişinin değerlerini olgu olarak sunması, propaganda olarak adlandırılmasa da, taraflılık olarak değerlendirilmektedir.²⁹ Kavramları “*varlık veya gerçek alanı muhtevalı (olgusal) olması, tecrübe ile kavranabilmesi, doğrudan doğruya bilgide verilmiş ve hazır bulunması vasıflarıyla, muhtevası (değer) olmayan, tecrübe ile değil, ancak düşünce ile kavranan, bilgide nesnelliği olmayan alandan ayrılmasıyla*” birbirinden ayırt edilebileceğini ifade etmektedir.³⁰ Tabiat bilimlerinin olguları ve olanları inceleme konusunda metodolojik bir üstünlüğüne dikkat çekmektedir.³¹ İster doğa alanında, isterse sosyal bilimlerin alanında olsun olgusal yöntem ve mantıksal yaklaşım, tüm bilim dallarında en temel bilgi edinme yöntemidir.³²

Doğa bilimlerinin gösterdiği gelişmeye dayanarak onun nesnel dünyadaki başarılarını ispatlamış bir bilgi kuramı; kavramların geliştirilmesini olgulardan değil, fizik ötesi rasyonel yaklaşımla ele alan, Leibniz ve Spinoza’nın da büyük katkıları olduğu Descartes’çi yaklaşımın popüleritesini zayıflatmıştır.³³ Olgu yanlı bilim anlayışında, her şeyden önce hakikat ve gerçek

²⁶ Bircan, “Felsefede Değerler Problemi”, 12.

²⁷ Kılıç, “Olgu ve Değer Problemi”, 355.

²⁸ Bottomore - Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, 271.

²⁹ Jenks, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, 79-81.

³⁰ Ülken, *Varlık ve Oluş*, 155.

³¹ Ülken, *Felsefeye Giriş*, 5.

³² Özlem, “Değerler Sorununda Nesnellilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, 239.

³³ Ozansoy, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 43.

bilgiye ulaşma; gözlemlenebilmeli, ampirik olarak sınanabilen olgular aracılığıyla elde edilebilir. Bilimin doğası gereği ilgilendiği konu yalnızca bu tür ampirik gerçeklikler ve doğa bilimlerinde olduğu gibi, beşeri bilimler ve hukuk biliminde de geçerli olması gereken, ahlâkî ve metafizik yönelimlerden arındırılmış, sınanabilir bilgiye ulaşmayı hedeflemektedir. Bilim, insan davranışının öznelliği ve niyeti ile ilgilenmez; bir disiplinin bilimselliği, kendini felsefe, siyaset, sanat ve tarih gibi nesnelliğini muhafaza edebileceği, olgusal sınanabilirliği yetersiz ya da içinde hiç olmayan değerlerden üretilen bilgiye dayalı alanların müdahalesinden uzak, kendi bilimsel değerleri etrafında şekillenen verilerle anlaşılabilir. Pozitivist programın bilimsel bilgiyi elde ederken kullandığı yaklaşımlar: Ampirik bilgi kuramına dayanma, nomolojik (yasabağımlı) izah yöntemi ve bütüncü/tekçi bilim anlayışıyla gerçekleşir. Bilimsel bilginin olgusal boyutu pozitivist yaklaşımın temel ilgi odağıdır.³⁴ Olgu, “gerçek dünyada rasyonel aygıtlar ve değerlendirme metotlarıyla nesnel dünyada karşılığı olan, ölçüm aletleriyle ölçülüp gözlenebilen bir durumdur.”³⁵ şeklinde sıralanabilir.

Aydınlanma döneminde başlayan ve bu dönemin rasyonalitesinin bir ürünü olan modern bilim anlayışı genelde aklı ön plana alan, eşitliğe vurgu yapan ve sekülerist bakış açısından beslenen anlayışla şekillenmiştir. Aydınlanmada akılcılık ve insanı ön plana çıkaran anlayış, bilgiyi elde etme, ona ulaşma ve üretme sürecinde insanı merkeze alır ve aklının tek otorite olması gerektiğini savunur. İnsan, soyut düşünme yeteneğine sahip olduğu gibi, doğa merkezli bilim ve onun işleyişini idrak edecek kabiliyete de sahiptir. Bu sayede insan aklı, deney ve gözlemle doğada dikkatimizi çeken ve ilgilendiğimiz konularda ortaya çıkan problemlere karşı cevap üretmede önemli bir anahtardır. Aydınlanmanın akla gereğinden fazla ve ayrıcalıklı bir prestij katması, bilim metodolojisinin tamamının aklın yol göstericiliğiyle yeniden yorumlanma zaruretinin doğmasına sebep olmuştur.³⁶ Bu düşünce beraberinde klasik dönem sosyolojinin farklı bir yaklaşımla sorunları çözmek için, dönemin hâkim anlayışının bilimsellik olmasından dolayı, o yaklaşımın insan veya topluma söyleyeceklerinin ancak sahip olduğu bilimsel yaklaşımda gösterdiği yetkinlik nispetinde geçerli olacağı düşüncesinin hâkimiyetinden kaynaklanan bir ihtiyaçtan ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Doğa bilimlerinde kullanılan yöntem, sosyal bilimlerde de ihtiyaç duyulduğu düşüncesi alanda çalışanlar için kuvvetli bir çıkış noktası olmuştur. Sosyal bilimlerle meşgul olan düşünürlerin kitleler adına inşa ettiği gelişim stratejilerinin, evrensel yasa olarak meşruluğunu ispat edebilmesi bilimselliğin doğası gereği zaruret arz etmektedir. Aydınlanma ideolojisinin tanzim ettiği sınırlar ve düsturlar etrafında yeni gelişme gösteren ve bilim dünyasında varlığından söz ettirmeye çalışan sosyolojiye bu noktada ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Genel anlamda sosyal bilimler ve özelde sosyoloji, konu edindiği olguları doğa bilimlerine benzer şekilde ele almış ve neredeyse deneye tâbi tutacak ölçüde *nesnelleştirme* çabası içerisine girmiştir. Bu durum kavramsal açıdan *olgu* olarak ifade edilmektedir. Aynı

³⁴ Ozansoy, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 44-45.

³⁵ Bircan, “Felsefede Değerler Problemi”, 27.

³⁶ Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, 240.

zamanda *olgu* kavramı, sosyal bilimlerde bilimsel temellerin atıldığı ve olgusal bakış açısının netleşmeye başladığı zamanı tespit etmemize yardımcı olmaktadır. Yani sosyolojinin bilimler hiyerarşisinde yerini alması, bu kontekste topluma doğa bilimleri gibi “birincil düzey” bir gerçeklik (alanı) olarak yaklaşmaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Sosyal bilimlerin alanında olgular, nedensellik ilişkilerine/yasalarına uyarlanmalıdırlar, orada da nomolojik anlam geçerli olmalıdır. Comte’un, sosyolojiyi “sosyal fizik” olarak tarif etmesi, toplumsal olguları fizikî nesneler gibi, beşerî faaliyetlerin etkisiyle gözlemlenebilen ve nesnelleştirilerek üzerinde çalışma yapılabilecek tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnel bir saha olarak düşünmesi, sosyal bilimlerde pozitivist bakış açısının en temel yaklaşımını ortaya çıkarmıştır.³⁷ Olgu merkezli bilim anlayışına sahip “doğal toplum modeli”, sosyal sistemin insan faaliyetlerinden ortaya çıkan doğal eğilim ve karşılaşılan problemlerle şekillendiğini, toplumdaki değerler manzumesinin faaliyet alanlarının uzantısı olduğunu iddia etmektedir. Bu model, insan faaliyetlerinin yine insana ait etkinlikleri, insanlar tarafından şekillendirilmiş ve inşa edilmiş bir gerçeklik alanı olarak görür. Comte, toplumsal gerçekliği evrensel bir aynîyet kalıbı içinde görmez. Onu “bağlam bağımlı” olarak niteler. Böylece, sembolik toplum modelinden farklı olarak; toplumsal yaşamı, sembolden bağımsız, bir *oluşum* ilişkisinde değil, sosyal bir denklik ilişkisi içinde algılar. “Doğal toplum modeli, toplumsal yaşamı oluşturan ilişkiler örüntüsünü doğal etki veya zorunluluklara tepki olarak ele almaktadır. Bu nedenle, toplumsal yaşamın içerdiği düşün, değer ve anlam sistemleri pratik neden ve etkinliklerin bir türevi olarak çözümlenmekte veya pratik ilişkilerin bir yansıması, tasarımı (representation) olarak algılanmaktadır.”³⁸

Olgu-değer dikotomisinin *olgu’nun* karşısında *değer* kavramı gelmektedir. Değerler, göreceli arzu edilebilirlikleri açısından *şeyler* ve *sosyal eylemlerin* sınıflandırılmasını içerir. *Değerler*, istemsiz tercihler değil, sistematik davranışlar anlamını da barındırmaktadır. Bir diğer taraftan değerlerin, insan tarafından öznel olarak şekillendirilen ve anlam atıflarında bulunan bilişsel bir yönleri de bulunmaktadır, onlar kavramsallaştırılabilir ve insan zihninde belirli bir forma dönüştürülerek inşa edilir. Değerlerin insandan insana değişen duygusal yönlerinin varlığı da yadsınamayan bir gerçektir.³⁹ *Değerler*: “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, daha felsefî anlamda kullanıldığında ise bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel faaliyetlerini kapsayan maddi ve manevi sermayelerinin tamamı” olarak tanımlanmaktadır. *Değer* kelimesi, bilim, din, sanat, ahlak ve felsefe gibi öznel anlam yoğunluğu olan, kişiden kişiye farklılık gösteren kavramları içinde barındırır. Bundan dolayı, esnek ve karmaşık bir anlam ihtiva eder.⁴⁰ Olgu-değer dikotomisi;⁴¹ metafiziği, dil felsefesini, mantık felsefesini ve din felsefesini

³⁷ Hasan Şen, “Klasik Dönem Sosyolojinin Politik Muhtevası ve Bunun Nedenleri”, *Liberal Düşünce* 16/65 (2011), 182-184.

³⁸ Ozansoy Cüneyt, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/1 (1998), 47.

³⁹ Korkmaz, “Değerler Sosyolojisi”, 53.

⁴⁰ Charles Morris, *Varieties of Human Value* (Chicago: The University of Chicago Press, 1956), 56.

⁴¹ Bircan, “Felsefede Değerler Problemi”, 28.

de çok yakından ilgilendiren bir yaklaşımdır. İslam düşünce tarihindeki “hüsn-kubh meselesi” adı altında tartışılan problemler de olgu-değer dikotomisinin fizikötesi ya da din felsefesinin bir problemi olarak ele alındığını gösteren çalışmalar olarak kabul edilmelidir.

Pozitivist yaklaşıma karşı çıkan ve tarihselci düşünüyü benimseyen filozoflara göre; sosyal konu ve problemler üzerine çalışan bilimler, nesnelerin tekiliği, tekrarlanamaması, tek ve özgünlüğünden dolayı nomotetik çalışmaz/çalışamaz. Onlara göre; insan, tarih, toplum, kültür dünyası temelde tekiler sahasıdır. Her toplum, her kültür kendi tekiliği içerisinde ele alınmalıdır. Kültürel dünya, yasalarla açıklanacak bir dünya olmayıp anlamaya/yorumlamaya konu edilecek bir dünyadır.⁴² Bu yaklaşımı kabul eden sembolik toplum modelin, değerler ve anlamlara öncelik tanıyan; sosyal yapının kültürel öğelerini, fertlerin günlük hayatı yorumlamasına yardımcı olan değer ve anlamlar bütünü olarak gören bir yaklaşımı kabul etmektedir.⁴³

Pozitivist yaklaşım, ortaya çıkışından bu güne kadar birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Başta Frankfurt Okulu olmak üzere eleştirel teoriyi kabul edenlere göre pozitivism, olguları mutlaklaştırır ve hazır düzeni şey’leştirir. Pozitivism, tek bir bilimsel yöntemin bütün araştırma alanlarına uygulanabileceği şeklindeki görüşü savunmaktadır. Fizik bilimleri tüm disiplinler için bir kesinlik ve doğruluk standardı olarak kabul edilir. Pozitivistler, bilginin yapısı itibariyle nötr olduğuna inanırlar. Onlara göre insanî değer ve normlar, bilimsel bilgi üretim sürecinin dışında tutulmalıdır. Yani, değer ve olgular arasında keskin bir ayırım yapılmalı, değer ile olgular alanı bilimsel araştırma ve çalışma sürecinde birbirine karıştırılmamalıdır. Eleştirel teoriye göre, pozitivist teori, kendisini olgusal gerçekliğin görünüşüyle sınırlandırır ve onun ötesine geçememekle suçlanmaktadır. Frankfurt Okulu’nun önde gelen düşünürlerinden Marcuse’ye göre pozitivism, yalnızca bilime ilişkin *pozitif* bir teori değildir. O, aynı zamanda, verili olguları olumlayan statükocu bir ideolojidir. Marcuse, eleştirel teorinin ise aksine verili düzeni korumayı ya da meşrulaştırmayı değil, onu dönüştürmeyi amaçladığını vurgular. Ona göre *pozitivist toplum teorisi, toplumu doğa bilim yöntemleriyle incelenebilecek doğal bir organizma olarak görürken, eleştirel sosyal teori, toplumu insan eserinin bir ürünü ve tarihsel olarak kurulmuş bir gerçeklik alanı olarak konumlandırmaktadır*. Frankfurt Okulundaki eleştirel teorisyenlere göre sosyal dünya için olgu-değer ayrımı yapmak objektivist bir yanılsamanın alanını genişletmekten başka bir şey değildir. Eleştirel teorisyenlere göre doğayı kontrol etmeye yönelik bilimsel mantığın sosyal dünyaya taşınmasındaki amaç, verili haliyle toplumu kontrol etmek ve sindirmektir. İşte tam bu noktada doğa bilimlerini temel alan sosyal bilimler *statükocu* ideolojiye dönüşürler. Horkheimer’ın mantıksal pozitivism eleştirisi bu konuyla ilgilidir. Ona göre, mantıksal pozitivistler toplumun işleyişini fiziksel doğanın işleyişine, sosyal bilimler dâhil tüm bilimleri de fiziğe indirgedikleri için, verili haliyle toplumsal yaşamı değiştirilemez olarak

⁴² Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/1 (2003), 218-219.

⁴³ Sosyolojik Bakış ve Araştırmalar Platformu, “Sembolik Toplum Modeli”, (Erişim: 01.02.2025).

göstermektedirler. Bu bilim anlayışını Horkheimer, teknokratik ideolojinin en radikal versiyonu olarak nitelendirir. Eleştirel teori, sosyal olguların, doğadaki olgular gibi sabit değil, tarihsel ürünler olduklarını ileri sürer. Tarihsel varlıklar olarak insanlar tarafından yaratılmış ürünler, tarihin üstünde ya da tabii (doğal) şeyler olarak görülemez. Sosyal olguların bu karakteri, yani doğal (fiziksel) nesneler olmamaları, onların doğa bilimsel bir yöntemle incelenemeyeceği fikrini kuvvetlendirmektedir.⁴⁴

Değer, kavramını açıklamamanın, olgu kavramını açıklamaktan daha zor olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı tarihin farklı dönemlerinde değer kavramına farklı anlamlar yüklendiği gibi, farklı düşünürler tarafından farklı farklı anlam ve tanımlandırmalar yapılarak kavramın menşesindeki müphemlikten gelen çetrefilliği kavramsallaştırarak *olgu* kavramını farklı şekillerde anlamış ve anlamlandırmışlardır.⁴⁵ Değer konusundaki düşünceleriyle dikkatleri üzerine çeken Dilthey(1833-1911)'e göre insan, kendi bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. İnsanı, bilen özne olarak teorik akla, iradî yönelimlerin sahibi olarak arzulayan özneyi pratik akla havale ederek incelemeye çalışmak Kant'tan beri epistemolojide süre gelen bir yanılgıdır. Oysa klasik yeniçağ epistemolojisi, insanın psişik ve tarihsel yönünü budayıp birbirinden ayırmak suretiyle insanı, bilen özneye indirgemıştır. Dilthey'e göre kültürel bir varlık olarak insan, dünya karşısında teorik ve pratik yönlerinin bütünlüğü içinde ortaya çıkar. Bilme yetisi bu bütünlüğün sadece bir yönüdür. Bu yetinin yanında ve ondan daha önce gelen hissedilen, isteyen, amaçlayan ve en önemlisi de değer koyan yanı vardır. Kısacası insanın yaşama deneyimi içinde değerler, son derece geniş ve önemli bir yere sahiptir.⁴⁶

Klasik sosyologlar içerisinde olgu-değer dikotomisinde akla gelen ilk isim tartışmasız Max Weber'dir. Weber'le aynı dönemde yaşamış ve bir Alman olan Georg Simmel, Weber'in yanında adından söz edilmesi gereken klasik sosyologlardan bir diğer önemli isimdir. Simmel'in iktisat/para sosyolojisi çalışması olan *The Philosophy of Money* (1907) adlı eserinin büyük bir kısmı sosyolojik açıdan değer analizine ayrılmıştır. Simmel, çalışmasında değer türleri, paranın kültür ve değerler üzerindeki etkileri, dünya görüşü, yaşam biçimi ve değerler arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra; gelenekselden modern yaşam biçimine geçiş sürecinin sosyal hayatı etkilemesi, iş bölümü ve teknolojinin artması, paranın bir araç olmaktan çıkıp amaca dönüşmesiyle bu değişimin kültür ve değerler üzerindeki etkilerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Para ile bireysellik, para ile özgürlük arasındaki ilişki ve değerlerde süreklilik ve değişim gibi *değer merkezli* temel sosyolojik konular üzerine yoğunlaşmıştır.⁴⁷ Simmel'a göre, insanlar, nesneler inşa etmiş, sonra bu nesnelerle aralarına mesafeler koymuşlardır. İnsanlar nesnelerle arasındaki bu mesafeyi aşıp o nesneleri elde etmeye çalışarak *değer* oluşturmaktadırlar. Bu durumda elde edilmesi zor olan şeyler *değerli*'dir. Ona göre, nesneler değerli değildir. Onları değerli kılan şey, elde etme süresi,

⁴⁴ Balkız, "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi", 139-146.

⁴⁵ Kılıç, "Olgu ve Değer Problemi", 359.

⁴⁶ Özlem, "Değerler Sorununda Nesnecilik/Mutlakçılık ve Öznecilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", 247.

⁴⁷ Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", 56.

isteyen kişinin ihtiyaç derecesi, yakınlık ve uzaklık mesafesi, azlığı ve çokluğu, elde etmede yaşanan zorluklar ve elde etmek için bireylerin kendilerinden verdikleri tavizler sosyolojik açıdan şey'lerin değerlerini belirleyen kıstaslardır.⁴⁸ Simmel, *değer* kavramını toplumsal boyutta ele almış ve sosyolojik açıdan bu kavramın toplumda algılanma, yaşama ve bu kavramın üretim-tüketim boyutuna değinen bir çalışma yapmıştır. Soyut anlamlı kavramların bir nevi toplumsal ortamda nasıl şekillendiğini gözler önüne sermiştir. Simmel'in bu çalışması toplumsal hayatta soyut kavramın sosyoloji biliminin yeni kurulmaya başladığı ve kendi örneklem dünyasını şekillendirdiği dönemlerde sosyolojide de soyut kavramlar üzerine çalışabileceğini göstermesi bakımından alanda ciddi bir çalışma olmuştur.

Değer eksenli düşünürler olmakla beraber alanda etkili ve çalışmalarıyla ses getiren birçok filozof problemlere olgu merkezli yaklaşmışlardır. Bu düşünürler olgusal bakış açısının sosyal çalışmalarda ağırlığının artmasına ve alanda yapılan çalışmalarda olgu merkezli yaklaşımın benimsenmesine yardımcı olmuştur. Sosyal çalışmalarda dönüm noktası niteliği taşıyan düşünürler içinde en önemlileri David Hume, Emile Durkheim ve Max Weber'dir.

3.1. Hume Kanunu

Aydınlanma çağı filozofları arasında olgu-değer konusuna eğilen, fikirleriyle ses getiren ve olgu-değer dikotomisine yazdığı pasajla damga vuran filozof Hume olmuştur. Onun konuya yaklaşımı kendinden sonraki olgu-değer tartışmalarında dönüm noktası oluşturur. Kendisi bu konuda "*Hume Kanunu*" olarak bilinen bir yaklaşım geliştirmiştir. Hume'a göre doğa olaylarının sistematik işleyişi içerisinde ortaya çıkan hadiseler *yalın gerçektir*. Yalın gerçekliğe ulaşmak için birincisi; olgu ve değer birbirine karıştırılmamalıdır. Bu iki kavram önermeler ve gerçeklikle ilgili birbirinden tamamen farklı iki şeydir. İkincisi; değerleri olgulardan türetemeyeceğimiz gerçeğidir.

Hume, olgu ve değer konusunu sosyal bilimlere uygulamaya çalıştığında iki ayrı problemin ortaya çıktığını söyler. Bunların ilki; nesnellik problemi ile ilgilidir. Olguların ve değerlerin ne olduğu teoride ve araştırmada onların nasıl ayrılabilirliği sorularını ortaya çıkarır. İkincisi; teorik, ahlâkî ya da siyasi bağlılık problemi ile ilgilidir. Hume, "değerler olgulardan türetileniyorsa nereden geliyor ve onları nasıl meşrulaştırıyoruz?" sorusunu cevaplamaya çalışır.⁴⁹

Hume, olgu'dan değere geçişteki anlaşılmazlıktan bahsettiği Treatise'deki meşhur pasajında, bazı düşünürler Hume'un olgu-değer kavramını özetlediğini belirtmektedir. Adı geçen pasajda Hume şunları söyler:

"Bu zamana kadar karşılaştığım her ahlak sisteminde, her zaman dikkatimi çeken husus şu olmuştur: Yazar, belli bir süre standart akıl yürütme metodunu takip ederek bir Tanrı'nın varlığını ortaya kor veya beşeri faaliyetlerle ilgili bazı gözlemlerde bulunur. Fakat birden bire "dir" ve "değildir" gibi hüküm ekli olgusal önermeler yerine "malı" veya "mamalı" gibi eklerle ifade edilen değer yüklü

⁴⁸ George Ritzer - Jeffery Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, ed. Himmet Hülür (Ankara: De Ki Basım Yayın, 2018), 176-177.

⁴⁹ Jenks, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, 81-83.

önergelerle karşılaşmak beni şaşırtır. Bu değişiklik fark edilemeyen türden bir değişiklik de olsa nihai sonuç böyledir. Bu “malı” veya “mamalı” gibi ekler, yeni birtakım ilişki ve tasdikleri ifade ettiği için, bu durumun gözlemlenmesi ve açıklanması zorunluluk arz eder. Aynı zamanda, bütünüyle anlaşılamaz görünen şey için olduğu kadar, birbirinden tamamen farklı karakterde olan iki şey arasında kurulan bu yeni ilişkinin, nasıl bir dedüksiyon (deduction) olabileceği konusunun da izah edilmesi gereklidir.”⁵⁰

N. Smith, bu pasaj üzerine kaleme aldığı düşüncelerinde olgudan değer'i çıkarmanın imkânsızlığını savunan düşünürlerin üzerinde ittifak ettikleri hususları dile getirdiklerini söylemektedir. Buna göre; ahlâkî önergelerin de dâhil olduğu pratik önergelerin tamamı, otonomdurlar. Bunlar, kendilerinden başka türden bir önermeye ne indirgenebilir ne de onlarla özdeşleştirilebilirler. Dolayısıyla ahlâkî cümleler; psikolojik, metafizik veya teolojik cümlelerden farklıdır. Tezi temellendirmek üzere müracaat edilen Hume'un yukardaki meşhur pasajını N. Smith şöyle yorumlar:

“Modern terminolojiye serbestçe tercüme edersek, Hume'un söylemek istediği şudur: Her ahlak sisteminde biz, buyruk ya da değer hükümleri olmayan belirli olgusal önergelerden hareket ederiz. Bu olgusal önergeler, ahlâkî kelimeleri ihtiva etmez. Onlar; genellikle, Tanrı hakkında ya da insan tabiatı hakkındaki önergelerdir, yani onlar, insanların ne olduğu ve gerçekte ne yaptıkları hakkındaki ifadelerdir. Bu durumda bize, bu şeyler böyle olduğu için. Bizim de şöyle şöyle (şu tarzda) hareket etmemiz gerektiği söylenir. Pratik soruların cevapları, durum bildiren (olan şey hakkındaki) olgusal önergelerden çıkarılmış ya da türetilmiştir. Akıl yürütmenin sonunda ulaşılan sonuç, öncüllerde bulunmayan bir şeyi içerdiğinden, bu geçersiz bir akıl yürütme (illegitimate reasoning) olmalıdır. Çünkü öncüllerde, yükümlülük bildiren bir ifade yoktur.”⁵¹

Özetle, dedüksiyonda sonuç öncüllerde mutlaka bulunmak zorunluluğu taşır. Akıl yürütmede ulaşılan sonuç, öncüllerde olmayan yeni bir sonuç içerdiğinden bu akıl yürütme, geçersiz sayılmaktadır. Hume'un savunduğu şey kısaca; değerın yani ‘olması gereken’in olgudan yani ‘olan’dan türetilmesi söz konusu olamaz; olguların, ne kadar tüketici olursa olsun, hiçbir toplamı, değer biçici bir sonuç içermez. İster iyi ve kötüyle, ister güzellik ve çirkinlikle ilgili olsunlar değer yargıları sadece hislerimizi, eğilimlerimizi ya da beğenimizi yansıtır. Onlar, ahlâk ve estetik, akıl ve bilgiyle değil; haz ve acı olgularına dayanır, akıldan doğmazlar.⁵²

Hume'un itirazı: Ne denli sıklıkla gerçekleşse de, tekil olarak olgu gözlemlerinden mantiken koşulsuz bir sağlamlıkta, genel önermelere varılamaz. Olgular arasında var olan ilişkiler, düşün kategorisinde “genellemeler” olarak sayıldığı sürece, olgular arası bağlantılar ile düşüncelerin yarattığı bağlantılar karıştırılmaktadır. Tekil gözlemlerin, doğrulanmış ilişkilerin sürekli olarak doğrulanması, dolayısıyla tümevarım yoluyla genellemelere gidilmesi, bu ilişkilerin ileride de doğrulanacağına dair bir kanıtı gerektirir. Hume'a göre,

⁵⁰ Kılıç, “Olgu ve Değer Problemi”, 356; David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. L.A Selby-Bigge (Oxford: Clarendon Press, 1978), 456.

⁵¹ P.H. Nowell-Smith, *Ethics* (London, 1954), 30; Kılıç, “Olgu ve Değer Problemi”, 365.

⁵² Kılıç, “Olgu ve Değer Problemi”, 29.

böyle bir kanıt yoktur; “gözlem yoluyla biz ancak bir olgunun diğer olguyu izlediğine tanık oluyoruz, aralarındaki zorunlu ilişkiye değil, iki olgunun ters bir ilişki veya hiçbir ilişki göstermeyeceklerine dair elimizde hiçbir kanıt olmadığına göre, olgular arasındaki ilişki zorunlu değil, olumsaldır.”⁵³ Hume tarafından dile getirilen tutarlı ve mantıkî nokta; “değer’in olgu’dan dedüksiyon yoluyla çıkarılamayacağı hükmüdür”. Hume’da olgusal önermeler mantıkî çıkarımlara dayanmaktadır. Başta Hume olmak üzere, Aydınlanma çağı filozoflarına göre, bilim, var olan tek dünyayı betimler, bu dünya çevremizdekilerin dünyasıdır önemli olan bu alanı mümkün olduğu kadar anlaşılır kılmaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Aydınlanma filozofları içerisinde Hume, olgu ve değer problemini bilimsel bilginin empirik ve nesnel olması gerektiği anlayışıyla ele almıştır. Hume’u takip eden dönemde birçok filozof bilimsel bilginin nasıl olması gerektiği konusunda oldukça farklı ve zengin fikrî argümanlar geliştirmiş ve örneklerle düşüncelerini ifade etmişlerdir. Hume, diğer ahlak filozoflarının açıklamaktan aciz kaldıkları olgu-değer dikotomisinde mantıkî bir bağın olduğunu iddia etmiş ve bunu kendi düşünce sistematığı içerisinde tutarlı bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır.⁵⁴

3.2. Durkheim’da Toplumsal Olgu ve Bağımsız Sosyoloji

Sosyolojinin öncü düşünürlerinden ve sosyolojiye bağımsızlığını kazandıran ilk dönem sosyologlardan Durkheim, varlıklarla ilgili tek yönlü bir düşünme ve yargılama biçimi olmadığını/olamayacağını söyler. Ona göre değer kavramını sosyal bilimlerde ele almanın başka bir yolu vardır. Durkheim’da olgu ve değer, yargının veçheleridir ve bütün yargılar idealleri gerektirir. Sosyal ortamda bazılarının -olgu- fonksiyonuyla bağlı olduğu gerçekliği açıklamaktır. Olgular uygun bir şekilde kavramlaştırılabilir. Bazılarının fonksiyonu ise ilişkili oldukları gerçekliklere ulvî anlam yükler, bunlar -değer- kavramının idealleridir ve değer barındırdıkları için birlikte ilişkilendirilirler.

Durkheim toplumu bir gerçek olarak inceler ve ideal olanı doğal halinde görerek ona toplumsal olgu gözüyle bakmaktadır.⁵⁵ Ona göre sosyal olgular, doğada var olmayan öznel boyut taşırlar, onlar da bu yüzden doğada var olan diğer nesneler gibi şeyler olarak düşünülmelidirler. Durkheim’a göre sosyolojinin hedefi, doğa bilimsel yasaların nesnel ifadelerinin aynı tekniğiyle sosyal olayları da olgusal biçimde ifade etmektir. O toplumsal olguların tümevarımsal genellemelerden geçerek yavaş ve dikkatli bir şekilde ilerlemekte olduğunu iddia etmektedir. Durkheim’i, Comte’tan ayıran asıl nokta Comte, sistematik bir gözlem yaparak pozitif bilim’i diğer bilgi edinme yöntemlerinden ayırarak incelemeye çalışmasıdır.⁵⁶

Comte’un pozitivist yaklaşımı pozitif bilimlerdeki gibi neden-sonuç ilişkisine göre düşüncelerini şekillendirirken, Durkheim ise sosyolojiyi, felsefeden ayırmak istemiştir ve bu

⁵³ B Maggee, *Yeni Düşün Adamları* (İstanbul, 1979), 139-143; Ozansoy, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 43.

⁵⁴ Kılıç, “Olgu ve Değer Problemi”, 355-357.

⁵⁵ Ülken, *Varlık ve Oluş*, 155.

⁵⁶ Bottomore - Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, 276.

düşünceyle kendi çıkış yolu olarak bulduğu sosyolojinin felsefeden ayrılması için *ampirik araştırmaya* yönelmesi gerektiğini savunmuştur. Durkheim'ın asıl amacı, sosyolojinin felsefeden uzaklaşırken kendi içinde kendi bilimsel alanını da tespit etmek ve bu alanın bilimsel yöntem ve tekniklerle incelenebilmesini sağlamaktır. Bunun neticesinde *toplumsal olgu* kavramı Durkheim'ın bağımsız bir disiplin olarak Sosyoloji bilimini kurmaya çalışmasında önemli bir mehzaz olmuştur. *Toplumsal olgu*, failerin dışında onları toplumsal ortamda zorlayıcı olan; toplumsal yapı, kültürel norm ve değerler olarak tanımlanmaktadır. Ona göre toplumsal olgular, iki farklı şekilde tanımlanmakta ve felsefeden ayrılmaktadır. Birincisi, içsel bir düşünce değil; dışsal bir kısıtlama olarak düşünülmelidir. İkincisi, toplum içinde geneldir ve herhangi bir tikel bireye bağlı değildir. “Toplumsal olgulara *şeyler* gibi yaklaşılması ve onların ampirik olarak incelenmesi, sosyolojiyi felsefeden ayırma açısından çok önemlidir”. Toplumsal olgu, ampirik olarak incelenebilir, bireyin dışında ve bireyi zorlayıcıdır aynı zamanda diğer toplumsal olgular vasıtasıyla açıklanabilir.⁵⁷

Durkheim'ın sosyal olguların *şeyler* gibi ele alınması gerektiği, şeklindeki metodolojik kuralı, aslında, toplum üzerinde teknik kontrolü amaçlayan sosyoloji “sosyal mühendislik” projesi için kuvvetli bir dayanak oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸ O, sosyal bilimlerde sosyolojinin konusunu meydana getiren sosyal olgunun özelliklerini tespit etmiş ve sosyal olayın psişik ve maddi olaylardan farklı özelliklerini ortaya çıkarmıştır.⁵⁹ Toplumu verili haliyle kendinde doğal bir geçeklik olarak almadan onun üzerinde teknik kontrolü tesis etmek mümkün olmayacağı gerçeğini göz önünde bulundurmaktadır. Bundan dolayı, pozitivistler doğa ve sosyal bilimlerin birliğini metodolojik bir kural olarak kabul etmektedir.⁶⁰

Durkheim'a göre sosyolojinin hedefi, doğa bilimsel yasaların nesnel konumunun aynına sahip olan ilkeleri formüle etmektir. Sosyoloji de dâhil olmak üzere, her bilim, toplumsal *olgularda* gözlenen düzenlilikler üzerine kurulu serinkanlı genellemelerden geçerek, yavaş yavaş ve dikkatlice ilerler (Giddens 1990). Durkheim'ın çalışmalarından olan İntihar, toplum bilimsel bir incelemedir, eserinde toplumsal yapı ile değerler arasındaki etkileşim hakkında oldukça güçlü ve mevcut verilere uygun bir teoriyi, (intiharı) *olgu* bağlamında tartışır. Durkheim, bu çalışmasında toplumsal uyumsuzluk *anomi* dönemlerinde intihar oranlarında bir artış yaşandığını gözlemlemiştir. Bu tür dönemler, genellikle toplumsal değerler hakkında karmaşanın yaşandığı ve değerlerin anlam içeriklerinin kişilere göre izafileşip belirsizleştiği dönemlerdir. Ona göre *değerler*, simgesel olarak toplumda bireylerin tutunacakları kulplar ve toplumsal yapıyı ayakta tutan direk vazifesi görür. Anomi dönemleri

⁵⁷ Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 77.

⁵⁸ Emile Durkheim, *Toplum Bilimsel Yöntemin Kuralları*, ed. Cemal Bali Akal (İstanbul: Engin Yayıncılık, 1995), 45.

⁵⁹ Arslantürk - Amman, *Sosyoloji; Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, 94.

⁶⁰ D.R.Jr Sabia - J. Wallulis, *Changing Social Science: Critical Theory and Other Critical Perspectives* (Albany: State Uni. of New York Press, 1983), 7-8; Balkız, “Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi”, 144.

ise toplumsal yapının çözüldüğü dönemlerdir. Durkheim bu olgusal yaklaşımıyla toplumsal yapı, kurumlar ve değerler arasındaki uyumun önemini ortaya koymaya çalışmıştır.⁶¹

3.3. Max Weber'in Olgu-değer Yaklaşımı

Öncü sosyologlar arasında yazı ve düşünceleriyle olgu-değer üzerine en çok ses getiren kişi hiç şüphesiz Max Weber olmuştur. Weber'e bu payenin verilmesindeki asıl neden düşünürün kendi zamanında sosyal bilimler ve metodoloji bağlamında ortaya koyduğu özgün düşüncelerinin günümüz sosyal bilimlerinde de hala devam eden yoğun etkisinden kaynaklanmaktadır. Weber'in Alman tarihselci Heinrich Rickert'in eserlerinden etkilendiği ve bu konuya ilgi duyduğu bilinmektedir. Rickert değer-ilgililiğini, “*ampirik gerçekliğin, bilimsel gözlemcilerin yaşadıkları toplumdaki insanlar tarafından benimsenen genel kültürel değerlerin biri veya bir kaçını insanlar için somutlaştıran kısımların seçimi*” olarak tanımlamaktadır.⁶² Ona göre, doğa bilimleri yalnızca olgu (fenomenin) denetimi konusuna odaklanırken sosyal bilimlerde çok nedenli ve çok çeşitli olguların ortaya çıkmakta olması, araştırmacının ilgilerinin doğasını da çeşitlendirmektedir.⁶³ Weber'in “verstehen” (anlayıcı) sosyolojisi, sosyal eylemde bulunan kişinin düşünsel süreçlerini, anlam ve amaçlarını ve bu sürecin eyleme nasıl etki ettiğini incelemeyi içeren yöntemsel bir tekniktir.⁶⁴ Weber'in sosyolojisi ve Protestan Ahlâkı çalışması, değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğu, bilimsel analiz ve incelemeye tâbi tutulabileceği fikrini güçlendirmiştir.⁶⁵

“Değer yargıları, zımnen veya açıkça başka hiçbir şeyin ifade edilmediği yerde anlaşılabilir; zira olgunun tatminkâr olan ve olmayan karakteri ile ilgili pratik değerlendirmeler bizim etkimize bağlıdır.”⁶⁶ Weber'in düşüncelerinin bu minvalde şekillendiği göz önünde bulundurulması onun olgu-değer kavramına yaklaşımı ve değerlendirme tarzını anlamamıza yardımcı olmaktadır. O, kuramında değerler ile olgu arasında doğrudan bir bağlantı kurma gayesini açıkça belirtmiştir. Eylemin anlam içeriğini oluşturarak nedensel bir işleve istidadı bulunan değerlerin, tam bir bilimsel analizle belirlenmesi ve etkinliklerinin de irdelenmesi sırasında, sosyoloğun bütünüyle bir değer tarafsızlığı içinde kalması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Weber bu konuda:

“Apaçık belli olan gerçeklerle ilgilenmekte olsak bile, bu çok elverişli olan durum, pek ender olarak, bizim anladığımız anlamdaki sosyal bilimlerin doğasına uygun bir şekilde olguların irdelenmesi fırsatını araştırmacıya sağlamaktadır. Ancak, irdeleyici, sahasının uzmanı değilse, kişisel değer yargılarının tesirinde kaldığı ölçüde, gerçek bilimsel çalışmanın içeriğinden her geçen gün

⁶¹ Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Özer Ozankaya (Ankara: İmge Kitabevi, 1992), 245-246.

⁶² Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 122.

⁶³ Kürşat Haldun Akalın, “Max Weber'in Sosyoloji Kuramında Toplumsal Faaliyet Tarzı ve Kültürel Değer İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2009), 161-174; R Bendix, *Max Weber An Intellectual Portrait* (New York: Methuen & Co, 1966).

⁶⁴ George Ritzer - Jeffery Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökenleri*, ed. Irmak Ertuna Howısın (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2019), 29.

⁶⁵ Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değerler”, 222.

⁶⁶ Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences* (New York: Free Press, 1949), 10.

uzaklaşacaktır. ilgilenmekte olduğumuz sosyoloji bilimi, tıpkı, insan kültürünün kuramları ve olguları üzerinde irdelemede bulunan diğer bütün bilim dallarında olduğu gibi muhtemelen siyasal tarih bu söylediklerimizin dışında kalacaktır. İlk bulgularını, uygulamadaki gerçeklerle bağlantılı olarak elde edecektir.”⁶⁷

Pozitivist düşünce tarzını benimseyen düşünürlerin yerine Weber, nomotetik ve idiyografik yaklaşımları nedensellik kavramı altında birleştirmeyi amaçlamıştır.⁶⁸ Weber’e göre doğa bilimlerinin nedenselliği ile toplum bilimlerinin nedenselliği farklıdır. Bundan dolayı doğa bilimcinin nedensel bilgisi ile toplum bilimcinin nedensel bilgisi birbirini desteklemez. O, bu durumu *yeterli nedensellik* olarak adlandırmaktadır. Yeterli nedensellik, sosyolojide toplumsal fenomenler arasındaki ilişkiler hakkında olasılıksal ifadeler geliştirmek olan görüşü benimser. Sosyal olaylarda asıl gaye, “belirli bir etkinin, belirli koşullar tarafından ne ölçüde desteklendiğini tahmin etmektir.” Weber’in olgu-değer kavramı konusunda dikkate değer yaklaşımlarından biri *‘ideal tipler’* kavramıdır. Weber’in ideal tipi, “sosyal olguları, işlevi, benzerlikleri ve farklılıkları saptamak, onları en tartışmasız şekilde anlaşılabilir kavramlarla betimlemek ve onları nedenselliğiyle beraber anlamak ve açıklamak niyetiyle ampirik gerçeklikle karşılaştırma yapmaktır.”

Weber, diğer birçok düşünürden farklı bir şekilde, *olması gereken şey* -değerler sahası- ile *olan şey* -olgusal alan- arasında net bir ayrım yaparak sosyal bilimlerin yalnızca olgusal alana odaklanması gerektiğini belirtir. Weber, değer ve bilim ayrımını pratikte devam ettirmenin zorluğunun farkında olmasına rağmen, onun ayrımı değerlerin araştırmanın başlangıcı ve sonuyla ilişkisinin anlaşılır kılınmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, araştırma için bilim adamlarının araştırma konularını seçme süreci, araştırmacılar tarafından hangi konuların seçileceği, onları bu konuları araştırmaya iten temel dinî inanç, ekonomik çıkar ve şahsî tutumları etrafında şekillendiğini de göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder. Bu gibi nesnel olmayan faktörlerin etkisiyle araştırmacının dikkatini celbeden araştırma konusu seçildikten sonra bilim adamları, objektif bir araştırma prosedürüne uyma zorunluluğunu kendi içinde taşımalıdır. Bu duruş, bilimsel araştırmanın tarafsızlığı ve güvenilirliği açısından önemlidir.⁶⁹ Sosyolojinin değer yargılarından arınmış olması, sosyal çalışmacıların hiç bir değere sahip olmamaları anlamını taşımaz: Bu tutum, araştırmacıların manevi değerleri ve ekonomik menfaatlerinin sosyal bilimler alanında çalışma yapıp bulguları analiz ederken araştırma sürecini etkilememesi gerekliliği üzerinde durur.⁷⁰ Weber’de, değerlerin belirlenmesi ve irdelenmesi sosyolojik araştırma ve çalışmalarda kullanılacak tekniğin de tıp bilimlerindeki klinik disiplinlerinde kullanılan yöntem gibi tarafsızlığı ve bilimselliği gerekli kılması kadar nesnel olmalıdır. Doğa bilimleriyle ilgili yasaların değişmeksizin sürekli sabit kalarak aynı şekilde yinelenmesine rağmen; sosyoloji bilimine

⁶⁷ Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, 49.

⁶⁸ Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 117-118.

⁶⁹ Korkmaz, “Değerler Sosyolojisi”, 56.

⁷⁰ Fred. H. Blum, “Max ‘Weber’s Postulate of “Freedom” From Value Judgments””, *American Journal of Sociology* 50/1 (1944), 55-56.

hâkim tutum, olgulardaki ahlâkî değişmelerin tarihsel görecelik ile değişebilirliğindeki uyumlu bileşimin geçerli olduğunun tarihsel süreciyle birlikte daima farkındalıklı olunması zorunluluğu doğurduğuna vurgu yapmaktadır (Weber, 1949). Weber'in bu yaklaşımında olgu merkezli bilimle, değer yargılarına atıf yapan normatif bilgi arasındaki ayrım net bir şekilde gözlemlenmektedir. Weber'e göre olgu ve değer, aralarında mantıkî ayrılık gerektiren metafizik durumdur. Olgular dünyası, ister fizikî, ister sosyal konularla ilişkili olsun bilimin ana konusudur. Bilim, olguların gözlemsel yöntemleri ile ilgilenir. Olgular alanı, bilimin deneysel alanı ile ilgilenirken, değerler dünyası, gizli veya açık başka hiçbir şeyin ifade edilmediği yerde anlaşılabilirliktedir. Olgu, tatminkâr olan ve olmayan -yapıyla- ilgili pratik değerlendirmelere bağlıdır. Değer ise bizim sübjektif yaklaşım ve değerlendirmelerimize bağlıdır ve bu haliyle araştırmacı tarafından şekillendirilmeye müsaittir.⁷¹

Max Weber'de değerlere, toplumsal ve bireysel organizasyon ve bunların değişimini açıklamada önemli roller yüklenmektedir.⁷² Deneysel bilgi, bir amaca ulaşmak için hangi aracın en iyi yol olabileceğini belirlemede bize yardımcı olabilir. Ancak, son ve nihai değerlendirmeler bireysel açıdan düşünürün şahsi kararıdır. Ona göre insan aksiyonu ile ilgili araştırma, ahlâkî yargılar katıldığında çok çabuk siyasileşir. Değerlendirme (değer) alanı ile olgusal (doğal) alanın açıkça ayrı tutulması gerekir. Çünkü sadece olgu alanı nesnellğe yatkındır ve bu yüzden bilimin bir parçası olabilir.⁷³ Bundan dolayı Weber'de bilim ve bilim adamı; değerlerden bağımsız düşünme yeteneğine sahip olmalıdır. Bilim adamı bilimsel çalışmasına şahsî değerlerini ve bunlardan ortaya çıkan tutumlarını ön plana çıkararak analizlerde bulunursa, gerçekleri net bir şekilde anlama ve ifade etme imkânını da yitirmiş olarak kabul edilmelidir.

Weber'in değerlendirmeleri etrafında şekillenen olgu ve değer arasındaki ayrım sosyal bilimlerde oldukça önemlidir. Weber' göre, araştırmacı empirik gözlem yaparken esaslı olarak tarafsızlık içerisinde bulunması gerekmektedir. Tüm kişisel ön yargı ve ahlâkî değerlerinden bağımsız sosyolojik araştırmanın gerçekleştirilmesi, bilimsel bilginin tarafsızlığı ve değerden bağımsızlığı olgusunun gelişmesine katkı sağlayacaktır. Sosyoloğun yapmış olduğu çalışmalar bu mecrada geliştiğinde araştırma konusu olan toplumsal eylemlerin çözümlenmesinde “değerden bağımsız” ve “objektif” bir bakış açısı ve normatif yaklaşımla gerçekleştirilen araştırma probleminin teşekkülüne katkı sağlayacaktır. Araştırmacı bir sosyolog, yorum ve değerlendirmelerinde her ne kadar tarafsız kalmaya çalışırsa çalışsın ahlâkî değer ve kişisel düşüncelerinden bağımsız kalamadığı da ayrıca kabul edilmelidir. “Değerlerin eylemdeki anlam içeriğini nasıl oluşturduğunu irdeleyen sosyolojik çözümlemenin sonunda, neredeyse edinilen tüm bulguların belirli idealler üzerine dayanmakta olması ve bundan dolayı da kökeni itibarıyla subjektiflik

⁷¹ Ozansoy, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 39-40.

⁷² Shalom H. Schwartz, “An Overview of the Schwartz Theory of the Basic Values”, *Online Readings in Psychology and Culture* 2/1 (2012), 3.

⁷³ Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 121.

taşıması nedeniyle, bilimsel tartışmalarda değer yargılarından bütünüyle kurtulunması kesinlikle söz konusu olmamaktadır.”⁷⁴

Weber’in temel metodolojik sorunsalı: “Toplumsal ve kültürel olgularla ilgilenen disiplinlerde nesnel olarak geçerli hakikatler hangi anlamda kabul edilmelidir?” sorusudur. Ona göre bireysel ve toplumsal kaynaklı olgularla ilgilenen sosyoloji, gerçekliği tasvir edecekse objektif olmak mecburiyetindedir. Weber, dönemindeki çoğu sosyal bilimler alanında çalışma yapan araştırmacılar nesnel/olgusal bir sosyal bilimin mümkün olamayacağını, değerleri araştırma sürecinden ayrı tutmanın imkânsızlığını savunuyordu. İnce bir ayrıntı ve hassas bir durum söz konusu olduğunun farkında olan Weber’e göre de ampirik araştırmaya eleştirel olmasa bile değer yargıları bulaştırma tehlikesi her halükarda bulunmaktadır. Sonuç olarak Weber’in sosyal bilimler metodolojisi bağlamında değer problemine yaklaşımında değerler alanı ile bilim alanının birbirinden ayrılması gerekir ve dolayısıyla araştırma sürecinin nesnel olması gerektiği şeklinde iki temel önerme ileri sürmektedir.⁷⁵

3.4. Weber’de Değerden Bağımsız Sosyoloji

Hem düşünüm hem de araştırma esnasında değerlendirmelerin, ilgili düşünürün seçimi ve belirlemesi olarak gösterilmesi gerektiği üzerinde duran Weber, değerden bağımsız sistemini inşa edecek bir soruyla başlar: Bilimin özünü ve onun nesnelliğinin temelini oluşturan katı bir deneysellik, değerden arınmış olgu alanı var mıdır? sorusuna cevap arar. Weber, olgu ve değer kavramını birbirine karıştırmaya karşı olmakla beraber, değerlerin toplum bilimden atılması gerektiğini iddia etmez. Ona göre: “Ahlâkî bir kayıtsızlık tutumunun bilimsel *nesnellik* ile hiçbir ilişkisi yoktur.” Değerlerin konumlandırıldıkları yerde bilimsel seçim yapmanın bir yolu yoktur. Toplum bilimci, insanlar için böyle seçimler yapmaya kalkışmaz. “Sıkı bir şekilde ampirik bilimler olan toplum bilimleri, bireyi bir seçim yapma zorluğundan kurtarmaya en az uygun olanıdır.”⁷⁶ Giddens bu konuda şunları söyler: Bu düşüncenin sosyoloji biliminde en bariz ifadecisi, olgu-değer dikotomisinin kavramlarını, sosyolojide ses getiren diğer yazarların arasında zirveye çıkaran ve bu ilintileri kapsamlı bir şekilde kabul etme eğilimi gösteren sosyolog Max Weber'dir. Horkheimer ise konuyu öncelikli olarak “akıl”ın öznelci ve nesnelci kavranışları bağlamında ele almakta ve Weber'i bu bağlamda değerlendirmektedir. “...Max Weber öznelci akıma öylesine bağlı kalmıştır ki, herhangi bir rasyonellik kavramını, hatta bir amacın öbüründen ayırt edilmesini sağlayacak bir 'tözel' rasyonelliği bile düşünce ufku dışında bırakmıştır. Eğer dürtülerimiz, niyetlerimiz ve sonunda da kararlarımız önsel olarak akıldışıysa, tözel akıl da sadece bir denkleştirme aracı haline gelir ve dolayısıyla özünde 'işlevselleşir'.” demektedir.⁷⁷

⁷⁴ Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, 51-52; Akalın, “Max Weber’in Sosyoloji Kuramında Toplumsal Faaliyet Tarzı ve Kültürel Değer ilişkisi”, 162-163.

⁷⁵ Korkmaz, “Değerler Sosyolojisi”, 56.

⁷⁶ Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 121-123.

⁷⁷ Ozansoy, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 37-39.

Weber'e göre, sosyolog toplumsal hadiselerden belirli olgusal sonuçlar çıkarabilir, fakat bu çalışmasıyla insanlara neler yapmaları gerektiği konusunda rehberlik niteliğinde tavsiyelerde bulunamaz. Ampirik araştırma, araştırmacının yapmayı hedeflediği programı realitelere bağlı olarak sürdürmesine yardımcı olabilir.⁷⁸ Weber'ci yaklaşıma göre bilimin hedefi, akılcı bir yaklaşımla evrenselliği ispatlanabilen geçerli olgu yargılarına ulaşmaktır. Tüm felsefî ve epistemolojik fikirlerin temelinde: "Değerlerin yaradılışı olarak tanımlanan eserler konusunda bu tür yargıların ortaya konması mümkün müdür?" sorusuna Max Weber; *değer yargısı* ve *değer ilişkisi* ayrımı yapmaktadır.⁷⁹ Değer yargılarının bireysel ve öznel olduğu bulunduğundan sosyolog, herhangi bir değeri kabul ettiğini ifade etmek mecburiyetinde olamaz. Sosyolog çalışmada ortaya bir değer yargısı koyamaz, tam tersine çalışma konusunu değer üzerine inşa eder. Weber'in sosyolojik yaklaşımında *değer yargısı*, ahlâkî ya da hayatî bir netleştirme iken, *değer ilişkisi* ise bilimdeki olgusal yaklaşımın tercih ve tanımlama yaklaşımıdır. Sosyal çalışmacının değerlerle mecburi ilişkisi en yüzeysel anlamda konuyu inceleme aşamasında tercih yapmak zorunda olmasıyla sınırlıdır.⁸⁰ Weber'in doktora çalışması olan "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" isimli eserinde, kapitalizmin neden diğer toplumlarda değil de Batı Avrupa'da ortaya çıktığı sorusuna verdiği cevap, toplumsal, kültürel ve tarihi konular üzerine düşünsel yorumlamalar getirerek, yani değer bazlı yaklaşımların analizleriyle ele aldığı görülmektedir.⁸¹

Weber'in,⁸² *değerden bağımsız sosyoloji* nosyonu hakkında genellikle basit ve hatalı bir yaklaşım sergilenmiştir. Ona göre değer yargıları tamamen bilimsel söylemin dışına itilmemelidir. O, olgu ve değer kavramının bir birine karıştırılmasına karşı olmakla beraber, değer kavramının sosyal bilimlerden atılması fikrini hiçbir zaman kabul etmemiştir. O, "*Ahlâkî bir kayıtsızlık tutumunun, bilimsel nesnellik ile hiçbir ilişkisi*" olmadığını iddia etmektedir. Sosyologlar, değer merkezli görüşler ifade ederken kendilerinin ve takipçilerinin daima bunun farkında olması gerektiğini dile getirmiştir. Gerçekte Weber, olgu ile değeri birbirinden ayırmayı vurguladığı hâlde değerleri tamamen bilimsel söylemin dışına itmemiştir, ahlâkî bir kayıtsızlık tutumunun nesnellikle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Yani bilimsel çalışmalarda araştırmacının değerlerinden arınarak çalışma yapması gerektiği üzerine düşüncelerini ifade etmiş ve bu doğrultuda düşün sistemini geliştirmiştir. Nitekim çoğu bilim adamının insan davranışlarını betimleme çabası siyasî, dinî ve diğer değerleriyle karışmış halde olması onun bu konuda ne kadar haklı olduğunu gösterir niteliktedir. Bu bağlamda Weber değerler problemini, sosyolojik araştırmanın olgusal ya da kendi ifadesiyle "*değer*

⁷⁸ Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 124.

⁷⁹ Gamze Aksan, "Max Weber ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 35 (2016), 436.

⁸⁰ Aksan, "Max Weber ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri", 436; Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, ed. Korkmaz Alemdar (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000), 401-402.

⁸¹ Aksan, "Max Weber ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri", 439.

⁸² Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 121.

yargılarından arınmış” olması gerektiğini vurgulayarak çözümlemeye çalışmıştır.⁸³ Weber, bütün değerlerin -değeri referans alan değerlendirmelerin- bilim alanından çıkarılması gerektiğini düşünür. Sosyal bilimciler, kişisel değerlerinin çalıştıkları bilimsel araştırmalarını herhangi bir biçimde etkilemesine müsaade etmemelidir.⁸⁴ Bu konuda en anlaşılır izah yine Weber’in kendi ifadelerinde bulunur: “Bir üniversite hocasının görevinin ne olduğu bilimsel olarak gösterilemez.” demektedir. Ona göre; olguları ifade etmek, matematiksel ve ya mantıksal açıdan ilişkilendirmek, kültürel değerleri analiz etmek, kültür ve onun öğelerinin değerine ilişkin karşılaşılan problemlere cevap vermenin nasıl olduğunu anlayıp tespit edebilecek entelektüel, onurlu bir duruşa sahip olmak gibi özellikleri çalışmacılardan tek beklentisi olarak belirtir. Bilim adamı, araştırmasına şahsî değer anlayışını karıştırırsa, gerçekleri kapsamlı olarak anlama ve anlatma imkânını kaybetmektedir. Weber’de ampirik çözümlemenin disiplinel katkılarına karşı olumsuz etkiler ortaya çıkmasından çekindiği söylenebilir.⁸⁵

“Weber kadar kendini bilimsel kanaatlerini ifade ederken şahsî duygu ve düşüncelerinden, politik kanaatlerinden uzak tutmaya çalışan çok nadir bilim adamı bulunmaktadır.”⁸⁶ Etik objektifliğinin vermiş olduğu anlayış sayesinde değer hükmünü bilim hükmüne katmaktan kesin olarak kaçınmıştır. Bilim adamı olarak yapmış olduğu çalışmalarda, her türlü taraf tutmadan -değerlerle- bilim yapmaktan uzak durmuştur. Weber’in “Wertfreiheit der Wissenschaft” -bilimin değerden bağımsızlığı- ilkesi ile Kelsen’in “Reine Rechtslehre” -saf hukuk anlayışı- aynı yaklaşımdan çıkmış ve sonrasında ayrı epistemolojik şemalara ulaşmışlardır. Her iki yaklaşım sosyal bilimler metodolojisinde ortak dil kullanırlar. Bu durum Weber’de içerikten ve özellikle değerlerden bağımsız, şematize edilmiş ve haricindekileri dışarda tutan, saf bir bilim kuramıdır. Bu kuram, “yüzü yalnızca varlığın, düşüncenin, hukukun biçimlerine dönük” bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir.⁸⁷

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyolojide sosyal konular üzerine yapı-fail, yerel-küresel, özne-nesne, nicel-nitel vb. gibi farklı dikotomiler bulunmaktadır. Sosyoloji biliminin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkma sürecinde sosyal konular üzerine fikir beyan eden filozofların olgu-değer dikotomisi üzerine yaptığı tartışmalar sosyolojinin bağımsızlığı yolunda büyük katkılar sağlamıştır. Sosyolojik çalışmalarda bilginin yeniden üretilmesi, tartışılması ve analitik temeller üzerinde yeniden inşa edilmesine yardımcı olan dikotomiler, alanda yapılan çalışmalarda özellikle sosyolojik değerlendirmelerin bilimsel ve sistematik temeller üzerine bina edilme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. İlk çağlardan günümüze gelinceye kadar düşünürlerin sosyal olay ve olguları incelerken olgu-değer kavramı üzerine dikkatle eğildiği gözlemlenmektedir.

⁸³ Korkmaz, “Değerler Sosyolojisi”, 55-56.

⁸⁴ Jenks, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, 83-86.

⁸⁵ Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, 9.

⁸⁶ Ozansoy, “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 37-39.

⁸⁷ Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, ed. Ümit Tatlıcan - Bekir Balkız (Ankara: Vadi Yayınları, 2012), 78.

Dikotomiler içerisinde olgu-değer ikilemi her dönem kendini gündemde tutmayı başarmış ve düşünürlerin fikrî yaklaşımları çerçevesinde sosyal problemlere ideal çözüm yöntemleri geliştirmelerine imkân sağlamıştır. Olgu-değer dikotomisi, sanayi devriminin getirdiği aydınlanma ve modernleşme düşüncesiyle ilk çağ ve klasik dönemlerden, modern zamanlara kadar geniş zaman sıkalasında varlığından söz ettirmiştir.

Olgu-değer dikotomisi, gerçekte sosyoloji disiplininin değerlerden arınmışlığı düşüncesine binaen herhangi bir çalışmanın; tercih edilme, araştırma ya da raporlama aşamasında bilimsel olmayan yargıları dışlamakta ve değer kavramını bilimsel bilgiden uzaklaştırmayı hedeflemektedir. Bu durum değer kavramının kendi varlığını reddetme gibi bir tutum değildir. Değerler bireyin içindedir. Öznel olarak üretilirler ve bu yüzden öznel gerçeklik iddia edebilirler. Öznel olarak üretildikleri için ispatlanamaz ve doğrulanamaz. Modern bilimsel yaklaşımda doğrulanamayan hiçbir çalışma, bilimsel olarak ifade edilemez. Değer yönelimleri ile ilgili bu çatışma, modern dünyada anlam sorununu oluşturmaktadır. Olgu-değer dikotomisi, sosyal yaklaşımlar içerisinde özellikle klasik sosyologların fikirleri doğrultusunda pozitivist düşünceden oldukça fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Olgu kavramı sosyal bilimcinin çalışma konusuna yaklaşırken nesnelliği/bilimselliği yakalama adına keskin çizgilerle sınırları çizilmiş bir perspektif geliştirmeye katkı sağladığı ve sosyolojinin bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol üstlendiği açıkça anlaşılmaktadır.

Bilim, olguların gözlemsel yöntemleri ile ilgilenir. Bilim, bilimsel araştırmaların her aşamasında kişisel eğilim, tavır, kanaat, önyargı, dinsel ve metafiziksel inançlardan bağımsız olmayı gerekli kılar. Bu bağımsızlık sadece doğa bilimlerinde değil, sosyal bilimlerde de araştırma yapmanın ön koşuludur. Olgu-değer yaklaşımının sosyal çalışmalarda benimsenmesi sosyolojinin bilimsel niteliğini artırmış ve sosyal konulara daha nesnel ve bilimsel yaklaşımlarına yardımcı olmuştur. Sosyoloji tarihinde çok az konu, olgu-değer dikotomisi kadar gündemde kalabilmiştir. Bu bağlamda Durkheim'in Toplumsal Olgu, Weber'in Değerden Bağımsız Sosyoloji kavramlarını sosyolojiyi bağımsız bir disiplin haline getirecek olan modern bilimsel yaklaşımı pekiştirmek için geliştirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Pozitivizmin temel tezi, bilimsel nesnelliğin, ancak değerlerden bağımsız ve yansız olmakla sağlanabileceği düşüncesinden beslenir. Bilimsel bilgi yaklaşımı ve pozitivist perspektifte, değerlerin nesnel gerçekliğe sahip olmadığı, bireylerin kişisel değerleri ile ilgilenmeksizin incelenemeyeceği; ancak öznel bir yaklaşımla ele alınabileceği anlayışının bu bağlamda geliştiği söylenebilir. Pozitivizme göre, bilimsel çalışmalarda değer yargılarına başvurmamak, öznelliğe hatta keyfiliğe yol açmaktadır. Olgular dünyası, ister fizikî, ister sosyal konularla ilişkili olsun bilimin ana konusudur. Olgu-değer dikotomisi hakkında yukardaki çalışmalar ışığında tarihsel ve kronolojik analizleri yapıldığında, sosyoloji biliminin bağımsız bir bilim olarak bilimler hiyerarşisindeki yerini almasında düşünsel anlamda inşa sürecine olgu-değer dikotomisinin çok önemli katkı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

1. Sorumlu Yazar: Abdülkadir Cansız: Kaynak tarama, metodoloji, yorum ve yazma: (%50),
2. Yazar: Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme: (%50).

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Bu makale, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu'nun doktora öğretim programında verdiği Temel Sosyolojik Dikotomiler dersinde yapılan çalışmalar, ilgili okumalar ve kaynak taramaları kapsamında üretilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

İTHAF / DEDICATION / إهداء

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akalın, Kürşat Haldun. "Max Weber'in Sosyoloji Kuramında Toplumsal Faaliyet Tarzı ve Kültürel Değer İlişkisi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2009), 161-174.
- Aksan, Gamze. "Max Weber ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 35 (2016), 427-446.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. ed. Korkmaz Alemdar. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Arslantürk, Zeki - Amman, M.Tayfun. *Sosyoloji; Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Balkız, Bekir. "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi". *Sosyoloji Dergisi* 12-13/1 (2004), 135-158.
- Bendix, R. *Max Weber An Intellectual Portrait*. New York: Methuen & Co, 1966.
- Bircan, Hasan Hüseyin. "Felsefede Değerler Problemi". *Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim*. 11-36. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Blum, Fred. H. "Max 'Weber's Postulate of 'Freedom' From Value Judgments". *American Journal of Sociology* 50/1 (1944), 46-52.
- Bottomore, Tom - Nisbet, Robert. *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. ed. Mete Tunçay - Uğur Aydın. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2019.
- Büyükdüvenci, Sabri. "Postmodern Anlayışta Ahlâk Sorunu". *Felsefe Dünyası Dergisi* 23/1 (1997).
- Çüçen, Abdülkadir. "Modern Bilimin Öncüleri: Francis Bacon". *Felsefe Dünyası Dergisi* 18/1 (1995).
- Durkheim, Emile. *Toplum Bilimsel Yöntemin Kuralları*. ed. Cemal Bali Akal. İstanbul: Engin Yayıncılık, 1995.
- Durkheim, Emile. *İntihar*, çev. Özer Ozankaya (Ankara: İmge Kitabevi, 1992).
- Giddens, Anthony. *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. ed. Ümit Tatlıcan - Bekir Balkız. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- Hume, David. *A Treatise of Human Nature*. ed. L.A Selby-Bigge. Oxford: Clarendon Press, 1978.
- Jenks, Chris. *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. ed. İhsan Çapçioğlu. Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Kılıç, Recep. "Olgu ve Değer Problemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 355-402.
- Korkmaz, Arif. "Değerler Sosyolojisi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 51-77.
- Maggee, B. *Yeni Düşün Adamları*. İstanbul, 1979.
- Morris, Charles. *Varieties of Human Value*. Chicago: The University of Chicago Press, 1956.
- Nowell-Smith, P.H. *Ethics*. London, 1954.
- Ozansoy, Cüneyt. "Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 01/1 (1998), 37-48.
- Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değerler". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/1 (2003), 217-239.
- Özlem, Doğan. "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine". *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri Kitabı*. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Özlem, Doğan. *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. ed. Yasin Sofuoğlu. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2017.
- P.H. Nowell-Smith. *Ethics*. London: 1954.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffery. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökenleri*. ed. Irmak Ertuna Howısın. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2019.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffery. *Modern Sosyoloji Kuramları*. ed. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2018.

- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffery. *Sosyoloji Kuramları*. ed. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2018.
- Sabia, D.R.Jr - Wallulis, J. *Changing Social Science: Critical Theory and Other Critical Perspectives*. Albany: State Uni. of New York Press, 1983.
- Sosyolojik Bakış ve Araştırmalar Platformu. "Sembolik Toplum Modeli". Erişim 01.02.2025. <https://tekniksosyoloji.wordpress.com/?s=sembolik+toplum+modeli>
- Schwartz, Shalom H. "An Overview of the Schwartz Theory of the Basic Values". *Online Readings in Psychology and Culture* 2/1 (2012), 1-20.
- Şen, Hasan. "Klasik Dönem Sosyolojinin Politik Muhtevası ve Bunun Nedenleri". *Liberal Düşünce* 16/65 (2011), 179-189.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Mars T. ve S.A.Ş Matbaası, 1958.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Ünlüsoy, Abdullah. "İnsan Bilimlerinde Olgu-Değer Ayrımının Meydana Getirdiği Problemler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 234-252.